

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра дошкільної освіти

Магістерська робота на тему:

«Виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку засобами комунікативної гри»

Виконала:

студентка VII курсу, групи ДОМз –61
галузі знань: 01 Педагогічна освіта
напряму підготовки: 012 Дошкільна
освіта

Калініч Тетяна Василівна

Керівник: Аніщук А.М. канд. пед. наук,
доцент

Рецензенти: Пихтіна Н.П. канд. пед.
наук, Турчин Т.М., докт. пед. наук, проф.

Ніжин – 2020.

АНОТАЦІЯ

Ковтун Т.В. . Виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку засобами комунікативної гри. Рукопис. Ніжин, 2020. –85 с.

Кваліфікаційна робота виконана на теоретичному та практичному рівнях. На теоретичному рівні уточнено зміст та структуру провідних категорій, проаналізовано теоретичні аспекти виховання культури спілкування дітей дошкільного віку. Розкрито вплив комунікативної гри на виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку

Виділено та обґрунтовано педагогічні умови виховання культури спілкування дошкільників засобами комунікативної гри.

На емпіричному рівні визначено критерії, показники та рівні сформованості культури спілкування у старших дошкільників, досліджено вплив батьків та педагогів на формування даної якості у дітей. Розроблено систему роботи з формування культури спілкування старших дошкільників, перевірено її ефективність.

Ключові слова: *«спілкування», «культура спілкування», «комунікативні вміння», «комунікативна гра».*

ANNOTATION

Kalinich T.. Education of communication culture of older preschool children by means of communicative play. Manuscript. Nizhyn, 2020. - 85 p.

Qualification work is performed on theoretical and practical levels. At the theoretical level, the content and structure of the leading categories are specified, the theoretical aspects of educating the culture of communication of preschool children are analyzed. Revealed in the flow of communicative play on the education of communication culture of older preschool children.

The pedagogical conditions of educating the culture of communication of preschoolers by means of communicative play are singled out and substantiated.

At the empirical level, the criteria, indicators and levels of formation of the culture of communication in older preschoolers are determined; the influence of parents and teachers on the formation of this quality in children is studied. The system of work on formation of culture of communication of senior preschoolers is developed, its efficiency is checked.

Key words: *"communication", "communication culture ", "communicative skills", "communicative game".*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ КОМУНІКАТИВНОЇ ГРИ.....	10
1.1. Культура спілкування – частина загальної культури людини	10
1.2. Психолого-педагогічні дослідження з проблеми виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку.....	15
1.3. Вплив комунікативної гри на виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку.....	20
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I	25
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	26
2.1. Методика констатувального етапу дослідження	26
2.2. Характеристика рівнів сформованості культури спілкування дітей старшого дошкільного віку.....	32
2.3. Вплив педагогів та батьків на виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку.....	39
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II	43
РОЗДІЛ III. ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ КОМУНІКАТИВНОЇ ГРИ	44
3.1. Обґрунтування педагогічних умов виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку засобами комунікативної гри.....	44
3.2. Методика формувального експерименту.....	48
3.3. Оцінка ефективності системи виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку засобами комунікативної гри.....	54
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III.....	62

ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ	73

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Важливим показником загальної культури людини, її вихованості, моральності, внутрішньої й зовнішньої краси є культура спілкування. У культурі спілкування проявляється інтелект людини, її освіченість, культурність і ціннісні орієнтації, краса слова і духу як ознаки духовного багатства та неповторної людської сутності. Сучасний етап розвитку суспільства висуває нові завдання виховання дітей дошкільного віку.

Особливої значущості сьогодні набуває необхідність виховання культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку, яка передбачає виконання дитиною норм і правил спілкування з дорослими і однолітками, заснованих на повазі і доброзичливості, а також ввічливе поводження в громадських місцях та в побуті.

Діти старшого дошкільного віку більш, ніж дорослі підлягають впливу субкультури, моди на спрощення стилю спілкування, зневажливого ставлення до краси буденного мовлення, що приводить до значної засміченості їхньої мови, нарочитої брутальності. І саме освітній процес у старших групах закладів дошкільної освіти покликаний сформувати в дітей інтерес до краси й культури живого слова, його значущості у житті людини, культури мовленнєвої взаємодії з однолітками та дорослими.

Завдання з виховання культури спілкування у дітей дошкільного віку визначено у Державному стандарті дошкільної освіти – Базовому компоненті дошкільної освіти у декількох освітніх лініях. Так, у освітній лінії «Мовлення дитини» передбачено засвоєння дитиною «...мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування, стриманість у спілкуванні; культура мовленнєвої комунікації» [3], елементарних правил користування мовою у різних життєвих ситуаціях. Зміст освітньої лінії «Дитина в соціумі» передбачає формування у дітей навичок соціально визнаної поведінки, вміння орієнтуватись у світі людських взаємин, готовності співпереживати та співчувати іншим. В освітній лінії «Дитина у

світі культури» зазначено, що дитина має оволодіти комунікативними навичками спілкування з приводу змісту і краси твору, його засобів [3].

Отже, на кінець дошкільного дитинства дитина має засвоїти норми і правила культури спілкування з іншими людьми.

Різні аспекти виховання культури спілкування знайшли своє відображення у працях науковців, а саме: питання змісту і способів формування культури спілкування (Л.Волченко, Г.Загадарчук, Г.Потиліко), удосконалення мовленнєвої культури (Л.Лучкіна, К.Климова); духовно-естетична сутність слова (В.Костомаров, В.Ніколаєва, В.Троїцький); мовленнєва культура в системі культури особистості (А.Аніщук, Р.Гладіна, М.Львов, Т.Ладиженська, Л.Мацько, В.Соколова, В.Сьоміна, Н.Політова); мовний етикет, національні аспекти мовного етикету (Н.Формановська, С.Богдан, Я.Радевич-Вінницький, Є.Чак, М.Стельмахович та ін.), підвищення комунікативної культури (І.Тимченко) та ін.

Психологічні аспекти зазначеної проблеми представлені у роботах М.Жинкіна, О.Леонтєєва, С.Карпової та інших; лінгводидактичні та методичні аспекти відображені у дослідженнях А.Богущ, М.Вашуленка, Л.Варзацької, М.Пентилюк, О.Савченко.

Питанням формування культури спілкування дошкільників приділяли увагу О.Дуброва, М.Ілляшенко, Г.Лаврентєєва, О.Яницька. Важливі аспекти особливостей спілкування дітей дошкільного віку містяться у працях Л.Артемової, М.Басової, З.Богуславської, М.Лісіної, А.Рузької, О.Смирнової.Т.Пироженко та ін.

Одним із ефективних засобів виховання культури спілкування старших дошкільників є *комунікативна гра*, у процесі якої здійснюється як комунікативна, так і мовленнєва взаємодія дітей.

Комунікативні ігри впливають на розвиток навичок спілкування у старших дошкільників. Дитина починає розуміти і орієнтуватися в причинах тих чи інших вчинків людей. Пізнаючи систему людських відносин, вона

починає усвідомлювати своє місце в ній. Гра стимулює розвиток пізнавальної сфери дитини.

Розробкою комунікативних ігор займалися такі автори, як О.Хухлаєв, Є.Карпова, Н.Кряжева, Н.Клюєва, Т.Піроженко та ін. За допомогою ігор, засвоюючи ефективні способи спілкування, дитина вчиться взаємодіяти з навколишнім світом і суспільством.

Тому слід якомога активніше впроваджувати в педагогічну діяльність нові перспективні методи і прийоми щодо організації комунікативних ігор, розробляти нові ігри, які сприятимуть підвищенню культури спілкування старших дошкільників. На даний момент - складність розвитку культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку недостатньо опрацьовані в теоретичних і практичних дослідженнях для дошкільної освіти. Відсутні методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми в закладах дошкільної освіти (ЗДО) в даному напрямку; планування та побудова такого виду ігор, методика їх проведення, моніторинг рівня розвитку культури спілкування дошкільнят, розробка навчально-методичного комплексу.

Оскільки дана проблема є досить актуальною, але не достатньо розкритою в наукових працях, це і зумовило вибір теми нашого дослідження: **«Виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку засобами комунікативної гри».**

Мета дослідження – полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов виховання культури спілкування старших дошкільників засобами комунікативної гри та розробці системи роботи щодо педагогічного впливу в умовах закладу дошкільної освіти.

Задачі дослідження:

1. Уточнити зміст та структуру провідних категорій: «спілкування», «культура спілкування», «комунікативні вміння», «комунікативна гра».
2. Визначити вплив комунікативної гри на виховання культури спілкування старших дошкільників.

3. Визначити критерії, показники та рівні сформованості культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку.

4. Дослідити вплив батьків та педагогів на виховання культури спілкування старших дошкільників.

5. Розробити та апробувати систему роботи щодо виховання культури спілкування у старших дошкільників, оцінити її ефективність та запровадити у педагогічну практику.

Об'єкт дослідження – процес виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку засобами комунікативної гри.

Гіпотеза дослідження: - виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку засобами комунікативної гри буде ефективним, якщо реалізувати такі педагогічні умови: забезпечення методичного супроводу виховання культури спілкування дітей в процесі комунікативної гри; створення розвивального потенціалу ігрового середовища у закладі дошкільної освіти; активне включення старших дошкільників в комунікативно-ігрову діяльність та усвідомлення ними міжособистісних стосунків з однолітками та дорослими.

Методи дослідження: *теоретичні методи дослідження:* аналіз, порівняння, систематизація та узагальнення даних на основі вивчення психолого-педагогічної теорії уможливили аргументоване обґрунтування змісту та структури провідних категорій дослідження, визначення критеріїв та показників, комплексу педагогічних умов виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку засобами комунікативної гри.

Емпіричні методи дослідження: методики на вивчення стану сформованості культури спілкування у дітей, аналіз діяльності старших-дошкільників, анкетування вихователів, анкетування батьків, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний); статистичні методи (кількісний і якісний аналіз експериментальних даних).

Дослідно-експериментальна база. Дослідження здійснювалось протягом 2019-2020 р.р. на базі ДНЗ КТ № 29 «Світлячок», м.Прилуки. Дослідженням було охоплено 54 (28 + 26) дитини 5-6 - ти років, 8 вихователів, 54 батьків.

Наукова новизна і практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що *уточнено* зміст поняття «культура спілкування старших дошкільників», *розширено та доповнено* зміст понять «культура поведінки», «мовленнєвий етикет», «комунікативна гра». *Розроблено* критерії, показники та рівні сформованості у старших дошкільників культури спілкування; *розроблено та апробовано* систему роботи щодо виховання культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку засобами комунікативної гри, *удосконалено* форми і методи роботи педагога в означеному напрямі.

Апробація результатів дослідження:

Участь у конференціях.

XIII Всеукр. наук. конф. студентів та молодих науковців (Умань, 22 квітня 2020 р.) Тема: Виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку засобами комунікативної гри.

Наукові статті :

Калініч Тетяна. Виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку засобами комунікативної гри. НАУКА. ОСВІТА. МОЛОДЬ: матеріали XIII Всеукр. наук. конф. студентів та молодих науковців (Умань, 22 квітня 2020 р.) / за ред. О. І. Безлюдного. Умань : Візаві, 2020. 310 с. С.91-94.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 85 ст., основний текст -72 ст., додатки – 13 ст.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ КОМУНІКАТИВНОЇ ГРИ

1.1. Культура спілкування – частина загальної культури людини

Роль спілкування у формуванні особистості величезна. Мовне спілкування у всіх його формах і жанрах дозволяє людині в готовому вигляді отримувати соціальний досвід, осмислений і систематизований попередніми поколіннями. У спілкуванні відбувається оволодіння духовною, інтелектуальною та матеріальною культурою, відбувається пізнання людиною світу і самої себе, а в результаті цього - соціалізація особистості і коригування поведінки людини.

Спілкування - це процес взаємодії і взаємозв'язку суспільних суб'єктів в якому здійснюється обмін інформацією, досвідом, здібностями, навичками і вміннями, кінцевим результатом діяльності. Філософський енциклопедичний словник характеризує спілкування як «одну з важливих умов розвитку суспільства і особистості» [56, с. 447].

Більш детально характеризується спілкування в психології: «Спілкування - складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, що супроводжується потребами спільної діяльності і включає в себе обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії» [45, с. 213].

А. Леонтьєв розуміє процес спілкування як встановлення і підтримка цілеспрямованого, прямого або опосередкованого тими чи іншими засобами контакту між людьми, так чи інакше пов'язаними між собою в психологічному відношенні [24, с.20]. М.Лісіна під спілкуванням розуміє взаємодію двох і більше людей, спрямовану на узгодження та об'єднання зусиль з метою налагодження відносин і досягнення загального результату [30, с.168]. М.Кагана розглядає спілкування як таку діяльність суб'єкта, яка спрямована

до іншого як до активного, свідомого, рівного собі партнера [14]. Б. Ломов виділяє три функції спілкування: інформаційно-комунікативну; регуляторно-комунікативну; афективно-комунікативну [32, с.173].

І.Петрова, аналізуючи різні підходи до тлумачення природи і суті спілкування, вважає за необхідне розглянути співвідношення понять «спілкування» і «діяльність». Вона стверджує, що в одних випадках спілкування дослідниками розуміється як певна сторона діяльності, а в інших - як особливий вид діяльності [39].

Також, вище зазначений автор, здійснює встановлення певних термінологічних конвенцій щодо понять «спілкування» і «комунікація». Зазначає, що ці поняття не збігаються за обсягом і змістом, оскільки комунікація є процес передачі інформації, в якому відправник виступає в якості суб'єкта, а одержувач - в якості об'єкта; спілкування же є процес спільного вироблення партнерами нової інформації, яка передбачає їх принципову рівність [39]. Проаналізувавши концепції М. Бахтіна, Н. Бердяєва, В. Біблера, І.Петрова приходять до висновку, що, по-перше, спілкування служить засобом розвитку свідомості і є необхідною умовою свідомості та самосвідомості людини; по-друге, відносини людей засновані на двох внутрішньо суперечливих засадах («Я-Ти» і «Я-Він (Воно)»), але саме відносини «Я-Ти» (М. Бубер), «персоніфікація» (М.Бахтін) містять в собі суть і сенс людських відносин, що формують культуру спілкування особистості [39].

Перш, ніж перейдемо до аналізу поняття «культура спілкування», варто розглянути поняття «культура». Слово «культура» в буквальному перекладі з латинської означає «обробіток», «обробляти». Культура - це сукупність духовних цінностей, які постійно створюються людством і накопичуються, як в скарбниці, в творах літератури, мистецтва, науки, в творіннях рук людей і в мові [8]. Тому, вказуючи на культуру спілкування, варто говорити про залучення мовця до культури свого та інших народів світу.

Культура спілкування стає професійно значимою для фахівців тих сфер діяльності, де спілкування лежить в основі виконання функціональних обов'язків: педагогів, лікарів, психологів, працівників соціальної сфери тощо. Від уміння знайти правильний тон, вибрати оптимальну тактику спілкування з вихованцями, пацієнтами, клієнтами залежить і виконання професійних функцій, і моральне благополуччя тих, хто спілкується. Культура спілкування в цьому випадку пов'язана з дотриманням професійної етики, що має свою специфіку в кожній трудовій сфері.

Теоретичного осмислення проблеми культури спілкування особистості сприяли роботи із загальних питань теорії культури таких дослідників, як А.Арнольдова, Е.Вавіліна, В.Давидовича, Н.Злобіна, Л. Когана та ін. Різні сторони культури особистості (духовна, моральна, базова культура особистості) і особливості її формування розглянуті в працях Е.Бабосова, О.Газмана, Н.Крилової, Є.Міхеєвої та ін.

В останнє десятиліття багато вчених активно розробляли проблеми культури спілкування і її формування, пропонуючи практичні рекомендації. Різні аспекти проблеми спілкування досліджували А.Бодалев [4], І.Кон [19], А.Леонт'єв [26] та ін. Як свідчать психологи, саме вербальна взаємодія з дорослими має вирішальне значення як для освоєння людиною навколишнього світу, так і для оволодіння нею способами мислення. Вербальна взаємодія здійснюється за допомогою мовленнєвих комунікативних умінь, які, в свою чергу, виробляються і удосконалюються в мовленнєвій діяльності.

О.Франківська під культурою спілкування розуміє морально усвідомлені відносини між педагогом і дітьми, спрямовані на зближення їх сутнісних якостей, змістом яких є культура мови, культура зовнішнього вигляду, культура поведінки і психологія взаємин [58].

Культура спілкування - є сукупність норм, способів і умов ефективної взаємодії, прийнятих в певному соціальному середовищі як етичний еталон спілкування. Разом з тим культура спілкування не може бути зведена до одних

правил. Вона забезпечується інтелектуальним, емоційним та моральним розвитком особистості, її внутрішньою культурою, яка виражається в умінні враховувати обстановку, в готовності зрозуміти і прийняти позицію партнера по спілкуванню, проявити емпатію, зрозуміти стан, переживання співрозмовника, з повагою поставитися до його думки.

Культура спілкування - важлива складова частина загальної культури особистості, формування якої виступає як нагальна потреба наших днів, коли відбувається переосмислення старих форм життя, переоцінка цінностей та ідеалів, звичних переконань і уявлень, пошук нових життєвих установок і орієнтирів. Проблеми особистісного спілкування вимагають спеціального розгляду, тому що саме на цьому рівні відбувається задоволення сутнісних потреб особистості.

І.Петрова виходить з розуміння того, що культура спілкування особистості включає три основні підструктури: когнітивну, аксіологічну і поведінкову.

Когнітивна підструктура культури спілкування особистості включає в себе систему знань і умінь, що забезпечують ефективне її функціонування: 1) психологічні знання, засвоєння яких є умовою розширення кордону самоактуалізації і самореалізації особистості в спілкуванні; 2) комунікативні вміння, що розуміються як адекватне використання всіх засобів спілкування (первинні природні засоби, природну і штучну мову, технічні засоби спілкування) відповідно до цілей, умов, адресата спілкування; 3) знання стереотипів, стандартів і еталонів, що регулюють культуру спілкування особистості.

Аксіологічна підструктура виступає ядром культури спілкування особистості, завдяки чому забезпечується її цілісність і неповторний вигляд. Роль цінностей в суспільстві величезна. Стосовно до предмету дослідження автор уточнює, що цінність є те, без чого існування культури спілкування особистості неможливе.

Виділення поведінкової підструктури культури спілкування особистості дозволяє розглянути дві основні її складові: 1) нормативну, тобто засвоєння соціально заданих норм і еталонів; 2) особистісно творчу, яка проявляється у створенні і конструюванні норм в ході спілкування [39].

Оскільки когнітивна підструктура культури спілкування включає комунікативні вміння, доцільно розглянути їх значення.

О.Федоренко розглядає комунікативні вміння як способи вирішення комунікативних завдань: слухання, активізації партнера, регуляції емоційного напруження тощо [53]. П.Кліш, А.Хом'як під комунікативними вміннями розглядають уміння здійснювати безпосередню й опосередковану взаємодію, уміння правильно пояснити і сприйняти інформацію від співбесідника [17]. Комунікативні вміння є складовими комунікативної компетенції, під якою розуміється використання мовних і немовних засобів з метою комунікації, уміння проявляти ініціативність, стриманість у спілкуванні; мовленнєву культуру [3, с.30].

В педагогічній та психологічній літературі частіше використовуються такі поняття, як «комунікативна компетентність», «компетентність в спілкуванні», «комунікативна підготовка» або «комунікативна культура». У всіх цих поняттях акцент зміщений на засвоєння техніки спілкування, вміння підтримувати міжособистісні контакти і домагатися в спілкуванні своїх цілей, використовуючи при цьому оптимальні поведінкові стратегії. У тому випадку, коли ставиться проблема культури спілкування, на перший план виступає особистість.

Таким чином, можна зробити висновок, що володіння культурою спілкування включає знання психологічних особливостей людини; психологічних бар'єрів спілкування і шляхів їх усунення; етикету; основ культури поведінки; культури мовлення; культури зовнішнього вигляду; комунікації; а також вміння організувати комунікативну діяльність; регулювати процеси спілкування; слухати і розуміти; вступати в контакт; висловлювати свої думки, впливати на інших і вчитися у них самому;

адекватно відгукуватися на психологічний стан іншої людини і її поведінка; вибирати відповідну форму спілкування; самовизначатися в ситуації спілкування.

1.2. Психолого-педагогічні дослідження з проблеми виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку

Старший дошкільний вік - останній з періодів дошкільного віку, коли в психіці дитини з'являються такі новоутворення, як довільність психічних процесів - уваги, пам'яті, сприйняття; здатність керувати своєю поведінкою, а також зміни в уявленнях про себе, в самосвідомості і в самооцінці. Поява довільності - вирішальна зміна в діяльності дитини, коли метою останньої стає оволодіння власною поведінкою [59].

Розвивається спілкування як вид діяльності. До старшого дошкільного віку з'являється, як зазначає Є.Смирнова, позаситуативно-особистісна форма спілкування, яку відрізняють потреби у взаєморозумінні і співпереживанні і особистісні мотиви спілкування. Спілкування з однолітком набуває рис позаситуативного, спілкування стає позаситуативно-діловим [49]. Також Л.Виготський і А. Запорожець неодноразово підкреслювали, що в старшому дошкільному віці дитина переходить від ситуативної поведінки до діяльності, підпорядкованої соціальним нормам і вимогам [10, 12].

Виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку є одним з важливих аспектів організації освітньої роботи в сучасних закладах дошкільної освіти. Дошкільний період розглядається як період активного засвоєння дітьми моральних норм і культурних цінностей. Без оволодіння дітьми дошкільного віку правилами, нормами рідної мови і розвитку дитячого мовлення - формування культури їх мовленнєвого спілкування неможливо.

Саме в цей період, на думку Л.Виготського, О.Запорожця, у дитини формується відповідне ставлення до світу, суспільства, відбувається становлення особистості на основі отриманого культурного досвіду.

Аналітичний огляд літератури показав, що дана проблема цікавила вчених в різних аспектах:

- культура спілкування старших дошкільників - Л. Дурандіна, Л.Шадріна;
- культурно-гігієнічні навички - С. Петеріна;
- сучасний етикет - І. Курочкіна.
- виховання культури мовленнєвого спілкування - М. Ілляшенко.

Питаннями розвитку культури спілкування у дітей займалися і такі педагоги як А.Макаренко, В.Сухомлинський, К.Ушинський, Н.Клюєва, Ю.Касаткіна і інші.

У дослідженнях М. Лісіної, Н. Формановської встановлено, що виховання культури мовленнєвого спілкування означає розвиток у дітей запасу знань, що стосуються правил і норм спілкування; наявність вміння спілкуватися з оточуючими однолітками і дорослими; наявність бажання дитини вступати в контакт і т. д. [29, 57].

Як зазначила С.Петеріна, культура спілкування швидше і легше формується в освітньо-виховних заходах, але не менш важливо виховувати культуру спілкування в повсякденному житті, в різних видах самостійної діяльності дитини. Культура спілкування, на думку вище зазначеного автора, передбачає виконання дитиною норм і правил спілкування з дорослими і однолітками, заснованих на повазі і доброзичливості, з використанням відповідного словникового запасу і форм поведінки [38].

ЛЛідак дає таке визначення культурі спілкування дитини дошкільного віку, як уміння організовувати комунікативну діяльність, в якій зміст інформації відповідні поведінкові і мовленнєві засоби будуть сприяти становленню моральних взаємовідносин [28]. Культура спілкування дитини дошкільника визначає норми і правила взаємостосунків між дітьми та дорослими. Вона передбачає засвоєння культурних норм монологічного та діалогічного мовлення, дотримання норм мовленнєвого етикету, граматичної правильності мовлення.

Як зазначають О.Крежевських, М. Ричкова, у старшому дошкільному віці змінюється зміст спілкування, його мотиви, комунікативні навички та вміння. А головне, формується один з компонентів психологічної готовності до навчання в школі - комунікативний [21]. Дитина вибірково відноситься до дорослих, поступово починає усвідомлювати свої відносини з ними: як вони до неї ставляться і що від неї чекають, як він до них ставиться і що від них чекає.

О. Ушакова і Ф. Сохін виділяють три основні напрямки формування мовлення дошкільників, які взаємопов'язані між собою розробкою змісту способів навчання рідної мови:

- 1) структурний, що полягає у формуванні різноманітних структурних рівнів системи мови (граматичного, лексичного, фонетичного);
- 2) функціональний – включає формування навичок володіння мовою (розвиток мовленнєвого спілкування і зв'язного мовлення);
- 3) когнітивний – забезпечує розвиток здібностей до простого усвідомлення мовленнєвих і мовних явищ [47, 46].

Формування культури спілкування у дітей включає в себе: введення в словниковий запас дитини достатньої кількості етичних виразів і формул-слів, які закріплені за типовими ситуаціями спілкування; пояснення їх значення; розвиток умінь вибирати необхідний стереотип з урахуванням ситуації спілкування.

У дослідженнях Т.Бабунової встановлено, що культура спілкування дитини - це здатність не тільки вступати в контакт і вести розмову з співрозмовником, а й уважно і активно слухати, використовувати міміку і жести для більш ефективного вираження своїх думок, а також усвідомлювати особливості себе і інших людей та враховувати їх під час спілкування [2, с.131].

Культура спілкування обов'язково передбачає культуру мовлення, яка в свою чергу також включає наявність у дітей старшого дошкільного віку достатнього запасу слів, вміння говорити тактовно, зберігаючи спокійний тон.

Оволодіння культурою мови сприяє активному спілкуванню дітей у спільних іграх, в значній мірі запобігає виникненню між ними конфліктів.

За даними ряду психолого-педагогічних досліджень, у деяких дошкільнят спостерігається зниження провідної ролі спілкування, що сигналізує про труднощі у стосунках із однолітками. У цьому віці вже відбувається поділ дітей на популярних і непопулярних. Перші з них користуються повагою і симпатією однолітків. Вони легко вступають з ними в контакт і досить вільно спілкуються. Інші ж діти (сором'язливі, замкнуті, з порушенням самооцінки) намагаються триматися осторонь від однолітків, вони ніколи не пропонують мовленнєву взаємодію першими.

Таким чином, виникають симпатії та антипатії, які глибоко переживаються дітьми. Особистісні переживання дітей можуть призвести до агресивних, негуманних проявів грубості, заздрощів, несправедливості, відчуження. Запобігання утворенню цих якостей сприятиме цілеспрямоване навчання дітей міжособистісному спілкуванню з однолітками.

Перші задатки формування культури спілкування виникають в іграх, в спілкуванні з дорослими, однолітками, але лише в спеціально створених ситуаціях і аналізі діяльності за допомогою педагогічного спілкування, де засвоєння знань стає основною метою і результатом діяльності, формуються і остаточно складаються передумови культурного спілкування.

До універсального методу формування культури мовленнєвого спілкування відноситься ігрова діяльність, в грі дошкільник отримує досвід спілкування, який необхідний для його життя в колективі, суспільстві. Ігрова діяльність в повній мірі забезпечує діалогічну взаємодію дитини і однолітків. В процесі гри формуються такі соціальні якості особистості дитини, як чуйність, доброзичливість, вміння враховувати інтереси іншого.

У наукових працях Л.Лідак висвітлюється проблема формування культури спілкування дошкільників в процесі ігрової діяльності [28]. Н.Курочкіна рекомендує застосовувати найрізноманітніші види ігор: рухливі,

сюжетно-рольові, театралізовані, ігри-інсценівки, музичні, ігри з будівельним матеріалом, народні, дидактичні і настільно-друковані ігри [22].

С. Дурандіна класифікує ігри наступним чином: ігри, які спрямовані на формування умінь, сприяють підвищенню культури мовленнєвого спілкування; які спрямовані на розвиток співчуття і розуміння по відношенню до оточуючих; які формують вміння прогнозувати реакцію співрозмовника на власні дії. До таких ігор належать дидактичні ігри, які визначають ситуацію спілкування однієї дитини з іншою [11].

Однією з умов формування культури мовленнєвого спілкування у дітей старшого дошкільного віку є мова дорослих. Так як дитина більше часу проводить в дитячому садку, то зразком є мовлення педагога. Оволодіння культурою спілкування, її постійне вдосконалення, є професійним обов'язком кожного педагога.

Також важливими умовами розвитку культури мовленнєвого спілкування у дітей є врахування їх вікових особливостей; читання художньої літератури, організація ігрової діяльності тощо.

Під керівництвом дорослого (педагога, батьків, психолога) дитина набуває досвіду культурного мовленнєвого спілкування. Дорослий координує діяльність, враховуючи виховні завдання, які вона має вирішити.

Л.Федоренко, Е.Короткова виділили методичні принципи, які слід враховувати при організації виховної роботи щодо формування культури спілкування дітей:

- взаємозв'язок сенсорного, розумового і мовленнєвого розвитку дітей;
- комунікативно-діяльнісний підхід до розвитку мовлення;
- збагачення мотивації мовленнєвої діяльності; організація спостереження над мовним матеріалом;
- формування елементарного усвідомлення необхідності культури мовленнєвого спілкування для успішної соціалізації [53, 20].

Таким чином, для формування мовленнєвої культури спілкування у старших дошкільників використовуються різноманітні засоби та методи, вибір

яких залежить від рівня розвитку мовленнєвих навичок і умінь у дітей, від їх життєвого досвіду, від характеру мовного матеріалу і його змісту. Формування навичок культури спілкування має свої закономірності, пов'язані з віковими особливостями дітей.

1.3. Вплив комунікативної гри на виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку

Найбільш дієвою щодо виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку є ігрова діяльність, тому що гра – є провідним видом діяльності дошкільника і передбачає комунікативну взаємодію з однолітками та дорослими. З-поміж різних видів ігрової діяльності науковці виокремлюють комунікативну гру, у процесі якої здійснюється як комунікативна, так і мовленнєва взаємодія дітей.

Комунікативна гра - це спільна діяльність дітей, спосіб самовираження, взаємного співробітництва, де партнери знаходяться в позиції «на рівних», намагаються враховувати особливості та інтереси один одного.

За визначенням Є.Борисова, під комунікативною грою розуміється навчальне завдання, яке включає мовленнєві, комунікативні і діяльнісні завдання [7, с. 30].

Основна мета використання комунікативних ігор - допомогти дітям увійти в сучасний світ, такий складний, динамічний, що характеризується великою кількістю різноманітних явищ, як позитивних, так і негативних. Основне завдання ігор на формування навичок спілкування - це розвиток комунікативних навичок у дітей дошкільного віку.

Комунікативні ігри здійснюють значний вплив на розвиток навичок спілкування, стимулюють розвиток пізнавальної сфери дитини. Дошкільник починає розуміти і орієнтуватися в причинах тих чи інших вчинків людей. Пізнаючи систему людських відносин, намагається усвідомлювати своє місце в ній. Окрім того, у грі виокремлюються реальні стосунки між учасниками,

тобто, за висловом Л.Виготського, «гра - це арифметика соціальних відносин» [9, с. 232].

Розробкою комунікативних ігор займалися такі автори як, Є.Борисов, Є.Карпова, Н.Кряжева, Н.Клюева, Ю.Касаткіна, Є.Лютова, Г.Лещенко, Т.Піроженко, Ю.Полякевич, О.Мельничайко, Т.Федосєєва та ін.

Як зазначає Т.Федосєєва, комунікативні ігри спрямовані на вдосконалення комунікативної компетенції, що проявляється на репродуктивному (адекватно розуміти інформацію, відтворювати текст та ін.) і продуктивному рівнях (володіти різними видами монологів і діалогів і ін.) [54].

Т. Піроженко розробила методику використання комунікативних ігор у роботі з дошкільників з метою розвитку культури спілкування. До неї увійшли ігри, вправи, бесіди, розподілені за блоками, до кожного з якого підібрано відповідні завдання, які забезпечують розвиток комунікативних умінь. Автор зазначає, що успішність таких ігор буде залежати від створення відповідних умов, коли діти бачать один одного, мають можливість проявити себе і ніхто не залишається поза увагою [41]. Крім того, Т.Піроженко зазначає, що в ході організації таких ігор, варто враховувати індивідуальні особливості кожної дитини. Якщо на початковому етапі ініціатива повністю належить дорослому, то пізніше дошкільники самостійно починають організовувати прості комунікативні ігри [41].

Ю.Полякевич пропонує використовувати ігрові комплексні заняття для розвитку спілкування і комунікативних навичок. Структура таких комплексних занять дозволяє педагогам гнучко і якісно використовувати методичні прийоми, ігрові форми і рекомендації в роботі з дітьми. Невимушеність спілкування в ігрових ситуаціях сприяє подоланню труднощів міжособистісної взаємодії і розвитку мовленнєвих навичок [44, с. 34].

Вище зазначений автор наголошує, що за допомогою ігор на розвиток партнерства і співпраці та навчання ефективним способам спілкування, дитина вчиться взаємодіяти з навколишнім світом і суспільством, а за допомогою ігор

на зняття конфліктності - вчиться ненасильницького способу вирішення конфліктної ситуації і ведення переговорів [44].

Також комунікативні ігри використовуються для розвитку динамічної сторони спілкування: невимушено вступити в контакт, проявити ініціативність, готовність до спілкування. Сприяють розвитку емпатії, співчуття до партнера, емоційності і виразності невербальних засобів спілкування; розвитку позитивного самовідчуття, що пов'язано зі станом розкнутості, впевненості в собі, відчуттям власного емоційного благополуччя, сформованої позитивної самооцінки.

Комунікативні ігри спрямовані на встановлення емоційного контакту і довіри дітей до оточуючих. Емоційне спілкування виникає на основі спільних дій, які супроводжуються посмішкою, лагідною інтонацією, проявом турботи до кожної дитини.

Дитина дошкільного віку в силу своїх психологічних особливостей найкраще сприймає нові знання і засвоює навички, якщо вони були подані в ігровій формі. Саме тому навчання прийомам спілкування повинно проводитися з використанням ігор, спрямованих на розвиток емоцій, формування умінь уникати конфліктних ситуацій. Дуже важливо під час гри триматися вільно, артистично, «заражати» дітей веселощами. Важливо також розуміти виховне значення кожної гри.

Н.Клюєва і Ю.Касаткіна підготували кілька рекомендацій, що стосуються організації і проведення ігор на розвиток комунікативних навичок. Суть їх полягає в тому, щоб не використовувати одночасно кілька ігор (у дитини працездатність ще невелика, вона швидко стомлюється, і на тлі цього може скластися негативне ставлення до гри); використовувати для ігор час, коли дитина в доброму настрої, не перезбуджена, не стомлена. Не слід говорити дитині, що вона щось зробила неправильно, інакше в подальшому вона буде боятися давати щирі відповіді. Автори наголошували на тому, що ігри та вправи будуть корисні тільки тоді, коли дитина захоче ними займатися [18, с. 29].

Р.Калініна зазначає, що застосовувати комунікативні ігри необхідно в тому разі, якщо батьків і вихователів турбують такі індивідуальні особливості дитини, як повільність, упертість, неврівноваженість, егоїзм, агресивність і жорстокість, невпевненість в собі, страхи, брехня і т.п. Не завжди дорослим зрозуміло, чому у дитини немає друзів, не складаються стосунки з братом (сестрою), вона відмовляється від прогулянки, так як на неї не звертають уваги [15, с. 60].

У процесі ігрової діяльності на розвиток комунікативних навичок дитина вчиться: уважно слухати співрозмовника, перепитувати, якщо щось незрозуміло; проявляти повагу до мовця, не перебивати його; вміти висловлювати своє ставлення до предмету розмови - викладати свою думку, наводити приклади, погоджуватися або заперечувати, питати чи відповідати; ясно і послідовно висловлювати свої думки; вміти орієнтуватися в ситуації спілкування; домовлятися, планувати спільні дії; завершувати спілкування, використовуючи етикетні формули.

На формування комунікативних навичок особливо впливає становище дитини в колективі - групі дитячого садка. Є. Смирнова пропонує метод виявлення популярних і непопулярних дошкільнят і спеціальні корекційні ігри, які допоможуть подолати відчуженість у непопулярних дітей у групі [49, с. 17]. Проведення таких комунікативних ігор допомагає кожній дитині стати особистістю, підвищити самооцінку, удосконалити комунікативні здібності та вміння спілкуватися. Автор зазначає, що для того, щоб діти успішно засвоїли навички спілкування, слід систематично проводити ігри на спілкування, ігри - етюди, ігрові комплексні заняття.

Використовувати комунікативні ігри можна в різних формах роботи не тільки з дітьми, але і батьками - в безпосередній освітній діяльності, на святах, розвагах. Оскільки комунікативні ігри є доступними і в той же час привабливими, що викликають яскраві, позитивні емоції, їх з успіхом можна включати в корекційну роботу з дітьми, що мають різну патологію розвитку [49].

Таким чином можна зробити висновок про те, що ефективним засобом виховання культури спілкування дітей є комунікативна гра. Основне завдання якої- розвиток комунікативних навичок у дітей дошкільного віку. У процесі ігрової діяльності дитина вчиться слухати іншого, не перебиваючи мовця, ясно і послідовно висловлювати свої думки і емоції, вмінню домовлятися, конструктивно вирішувати суперечки, які виникли під час мовленнєвої взаємодії. Спільна праця педагогів та батьків щодо створення ігрового комунікативного середовища забезпечить успішність виховання культури спілкування старших дошкільників.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Унаслідок теоретичного обґрунтування та практичного вивчення наукових джерел, ми дійшли до висновку, що виховання культури спілкування у дітей дошкільного віку є однією з найважливіших наукових проблем, які знайшли відображення в теорії і практиці дошкільної освіти. Дошкільний вік в психолого педагогічній науці розглядається як період активного залучення дітей до культурних цінностей і норм, формування ставлення до світу та суспільства.

Наукові проблеми розвитку культури спілкування дошкільників висвітлені у працях Л.Артемової, М.Басової, М.Лісіної, А. Рuzської, О.Смирнової.Т. Пироженко та ін. Під культурою спілкування науковці розуміють єдність норм і правил комунікативної взаємодії, які прийняті в суспільстві як зразок. Важливу роль відіграє внутрішня культура особистості, яка дозволяє зрозуміти іншого, врахувати ситуацію спілкування, стан співрозмовника, проявити співчуття, витримку, повагу.

У дітей старшого дошкільного віку, в порівнянні з дітьми раннього віку, розширюється коло спілкування, що вимагає повноцінного оволодіння комунікативними засобами. Гра як провідна діяльність дитини, постійно ускладнюється, висуває високі вимоги до мовленнєвих умінь. Стають змістовними діалоги, які передбачають вербалізацію висловлювань, оцінок, узгодження ігрових дій.

Одним із ефективних засобів виховання культури спілкування старших дошкільників є комунікативна гра, у процесі якої здійснюється як комунікативна, так і мовленнєва взаємодія дітей.

Значення комунікативних ігор для розвитку мовлення дошкільників висвітлено у працях Н.Кряжева, Н.Клюєва, Т.Пироженко та ін. За допомогою ігор, засвоюючи ефективні способи спілкування, дитина вчиться взаємодіяти з навколишнім світом і суспільством.

РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Методика констатувального етапу дослідження

Для виявлення рівня сформованості культури спілкування у дітей, було проведено констатувальний експеримент.

Завдання експерименту:

- Розробити критерії та показники сформованості культури спілкування у старших дошкільників.
- Визначити стан сформованості культури спілкування у дітей
- Вивчити діяльність педагогів та батьків у даному процесі.

Програмою експерименту було передбачено реалізацію трьох етапів.

Перший – підготовчий, спрямований на підбір діагностичних методик, які ми будемо використовувати у роботі з дошкільниками та дорослими.

Другий – проведення експерименту.

Третій – аналіз результатів констатувального експерименту. Даний етап буде висвітлений у наступних параграфах.

Для того, щоб виявити рівень вихованості культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку, були використані наступні методи: бесіда; спостереження за дітьми, в ході безпосередньо освітньої діяльності, на прогулянці, а також в ігровій діяльності.

Використовувався метод соціометрії - у вигляді гри «Секрет» (Т.Репіної) і гри «Два будиночки» (Т.Марцінковської), а також діагностика дослідження комунікативних умінь за методикою «Рукавички» (Г. Цукерман).

Соціометрична гра «Секрет» використовувалася для виявлення статусу дитини в групі дитячого садка, її ставлення до дітей, ступеня доброзичливості дітей один до одного, їх емоційного благополуччя.

Дане дослідження проводилося в ігровій формі. Дітям пропонувалося по секрету дарувати один одному подарунки. Вихователь в цей час організував з групою колективну діяльність: читання, малювання. Для чистоти експерименту соціометричне опитування проводилося в роздягальній кімнаті, де у кожного дошкільника своя шафа. У заздалегідь підготовленій таблиці, що включає список дітей, відзначалися знаком «+» зроблені вибори. Метод соціометрії передбачає вибір дітьми трьох однолітків, яким би дитина подарувала по одному подарунку. В якості подарунків дітям було запропоновано подарувати наклейки. Дошкільнята болісно реагують, якщо залишаються без подарунків. Тому перед початком гри дітей проінструктували, що вони повинні подарувати трьом своїм друзям по одній наклейці, а вони теж отримають подарунок.

На той випадок, якщо когось із групи діти залишать без подарунка, були заготовлені додаткові наклейки.

Під час гри з дітьми проводилась бесіда, яка включала наступні запитання:

1. Кому б першому ти подарував подарунок?
2. Чому саме йому?
3. Якби у тебе була можливість всім дітям зробити подарунок, а однієї картки б не вистачило. Кому б не вистачило картки?
4. Чому саме цій дитині?

Після опитування, дитина не повертається в групу, а виходить в сусідню кімнату до дітей, які вже пройшли процедуру. Це робилося з метою того, щоб попередити можливість дітей домовитися про те, кому дарувати подарунки.

Таке опитування проводилося з метою виявлення позитивних і негативних виборів кожною дитиною. Оцінювалася взаємність виборів, тобто встановлювалися дружні зв'язки, простежувалися відносини хлопчиків і дівчаток, проводився аналіз причини негативних виборів, що можливо, і є причиною конфліктів, негативних відносин серед дошкільнят в процесі спілкування.

Після гри проводився підрахунок подарунків:

1. 5 і більше виборів - «зірки».
2. 2-4 вибору - «прийняті».
3. 1 вибір - «неприйняті».
4. 0 виборів - «ізольовані».

Взаємний вибір дітей відзначався в таблиці цифрою «1».

Також проводилася *діагностична методика «Два будиночки»*. На аркуші паперу намальовано два будиночки. Один - великого розміру, яскравий, має червоний колір, другий – маленького розміру, чорного кольору.

Дослідження розпочалося показом дитині картинок і характеристикою розміщених у них іграшок, книг. Потім вихователь запитує у дитини, кого б вона із своїх друзів поселила в кожному із будиночків.

Умовні позначеннями були:

- + позитивний вибір;
- негативний вибір;

Взаємний вибір - цифра «1».

Дані методики сприяли виявленню з ким з однолітків дитина прагне спілкуватися.

З метою вивчення сформованості комунікативних умінь старших дошкільників, нами була використана методика «Рукавички».

Нами були підготовлені матеріали (силуети рукавичок, олівці).

Дослідження здійснювалось у формі гри. Діти ділилися на пари і кожна з пар отримувала силуети рукавичок на обидві руки і комплекти олівців. Ставилось завдання прикрасити рукавички, щоб кожна пара була однаковою.

Дошкільники ставились у ситуацію, де потрібно спільно вибрати візерунок, домовитись, узгодити свої дії. Тому, спостерігаючи за взаємодією дітей, ми могли зафіксувати їхні комунікативні уміння та навички.

Критеріями оцінювання були:

- ступінь схожості візерунків на рукавичках;

- уміння дошкільників спільно вирішувати конкретні питання, приймати спільні рішення, домовлятися, проявляти толерантність в процесі відстоювання своєї позиції;

- взаємоконтроль під час виконання поставленого завдання; зверталась увага на те, наскільки діти помічають один у одного неправильні дії і як на них реагують;

- взаємодопомога під час образотворчої діяльності.

За даними показниками визначали особливості культури спілкування дошкільників під час виконання спільної діяльності.

Рівні оцінювання:

Низький рівень: у зображених візерунках немає подібності. У малюків відсутні вміння домовлятися, узгоджувати свої дії.

Середній: переважає часткова схожість, подекуди форма або колір окремих деталей збігаються.

3. *Високий:* на рукавичках однакові візерунки або досить схожі. У дітей сформовані вміння домовлятися, приймати спільні рішення, координувати свої дії.

Наступним методом було *спостереження*.

Мета спостереження: виявити рівень сформованості культури мовленнєвого спілкування у дітей старшого дошкільного віку у процесі ігрової діяльності. Перевірити, чи може або вміє дитина без допомоги дорослих підбирати формулу мовленнєвого спілкування з дорослими і однолітками в різних етикетних ситуаціях.

Об'єкт: мовленнєва діяльність дошкільників.

План спостереження складається з трьох пунктів, таких як:

- перевірка самостійності вибору дитини формул мовленнєвого спілкування при взаємодії з однолітками і дорослими в різних комунікативних ситуаціях;

- виявлення у дитини умінь поводитися в спілкуванні з дорослими і однолітками відповідно до правил;

– аналіз кількості або наявності у дітей формул мовленнєвого етикету в їх активному словнику.

Було здійснено 5 сеансів, нас цікаво, як діти спілкуються під час ігрової діяльності. Результати спостереження записували у бланк (*див. дод А*). Спостереження здійснювалось за раніше наміченим планом, зверталась увага на самостійний вибір і бажання дитини спілкуватися, наявність сформованих умінь і навичок комунікативної діяльності та вживання малюком ввічливих, приємних, соціально-прийнятних слів та виразів.

На основі вивченої психолого-педагогічної, лінгвістичної та методичної літератури ми виділили наступні *критерії та показники* культури мовного спілкування старших дошкільників:

1. *Когнітивний критерій*: спрямований на визначення активного словника, розуміння культури мовленнєвої поведінки, уміння відповідати на запитання.

2. *Діяльнісно-мовленнєвий*: володіння формулами мовленнєвого етикету; культура мовного спілкування з дорослими і однолітками.

3. *Комунікативний*: вміння спілкуватися з дорослими і з однолітками.

Останнім завданням нашого експерименту було вивчення діяльності вихователів та батьків у виховання культури спілкування дітей.

З цією метою з дорослими було проведена *анкетування*.

Анкетування вихователів ставило за мету: дослідити чи використовують педагоги художню літературу як засіб формування мовленнєвої культури старших дошкільників, яким художнім текстам надають перевагу і які методи та прийоми застосовують.

Нами було розроблено анкету (*див. дод. Б.*), запитання якої дають можливість дослідити практичну діяльність педагогів щодо виховання культури спілкування у старших дошкільників.

В анкетуванні взяли участь 8 вихователів. Для кількості учасників, залучені були і ті педагоги, які працюють на інших вікових групах.

Анкета включала три блоки запитань. До першого відносились запитання, які дають можливість з'ясувати розуміння педагогом даної проблеми, її важливість у особистісному розвитку дитини. Далі ставили завдання визначити, які методи використовують педагоги у роботі з дітьми для виховання культури спілкування, яким надають перевагу і які з них педагоги вважають більш ефективними. Третій блок вмещував запитання, пов'язані із використанням комунікативної гри у виховному процесі з метою розвитку культури спілкування. Прагнули визначити, чи розуміють педагоги визначення самого поняття, чи організовують і під час яких форм роботи, комунікативні ігри, і чи забезпечують методичний супровід в процесі самої гри. Визначені нами запитання дають можливість з'ясувати функції педагога у даному процесі.

Метою анкетування батьків було визначити їх ставлення до процесу виховання культури спілкування їхніх дітей. Аналогічно, нами була розроблена анкета (*див.дод. В.*), запитання якої дають можливість дослідити, яку роль виконують батьки у вихованні культури спілкування своїх дітей.

Всім батькам було роздано анкети, сказано вступне слово, щоб налаштувати на конструктивну співпрацю.

Анкета включала сім запитань, в межах яких прагнули додатково отримати інформацію, яка нас цікавить, про кожну дитину, визначити ставлення батьків до зазначеної проблеми, їхні дії в разі не дотримання дитиною культурних форм спілкування. Ми намагалися співставити мовленнєву поведінку дитини і її батьків, встановити взаємозалежність, ті способи та методи, якими користуються батьки для виховання культури спілкування своєї дитини.

Відповіді батьків дозволили нам розширити зміст попередніх методів дослідження, які ми використовували при вивченні вихованості зазначеної якості.

Методи математичної статистики використовувались для обробки та аналізу зібраних матеріалів.

Таким чином, нами використано цілий комплекс методів дослідження, які були задіяні у роботі з дошкільниками та дорослими. Послідовне використання яких забезпечило нам дотримання системності та взаємозв'язку при вивченні культури спілкування у дошкільників, визначити чинники, що впливають на даний процес. Результати нашого дослідження обґрунтовано і висвітлено у наступному параграфі.

2.2. Характеристика рівнів сформованості культури спілкування дітей старшого дошкільного віку

Проаналізувавши результати констатувального експерименту, ми мали змогу визначити рівні вихованості культури спілкування у старших дошкільників. Перш за все, висвітлимо результати дослідження за кожною методикою, враховуючи визначені завдання.

Провівши *соціометрину гру «Секрет»*, ми отримали наступні результати.

1. «Зірки групи» складають 27% ЕГ і 29% КГ. (Які отримали найбільшу кількість подарунків).
2. «Прийняті» складають 32% ЕГ і 34% КГ.
3. «Пропущені» становить 27% ЕГ і 24% КГ.
4. «Ізольовані» складають 14% ЕГ і 13% КГ. (Це ті, що не одержали подарунків).

Важливим показником є індекс «ізолюваності», тобто кількість членів групи, які опинилися в IV статусній категорії (він не повинен перевищувати 20% відсотків). У нашому випадку індекс «ізолюваності» склав 14% ЕГ і 13% КГ.

Кількість «ізолюваних», хоч і не перевищує зазначені відсотки, однак, свідчить про несприятливий мікроклімат в колективі. З'ясовуючи, було встановлено кілька об'єктивних причин ізолюваності дітей та їх неприйняття в колективі. Зокрема, Костя П. практично не відвідував дитячий садок весь

минулий рік через хворобу, Аліна В. прийшла в цю групу у вересні (до цього не відвідувала дитячий заклад взагалі) і Максим Б. переведений з іншої групи, дуже збуджений хлопчик, практично не іде на контакт, часом має агресивну поведінку.

Проаналізувавши запитання бесіди, ми визначили групку дітей, яким більшість дарували подарунки. Це були дошкільники, які мають лідерські якості, визнані у групі. З ними хочуть товаришувати, гратися, ділитися іграшками. Коли запитували, чому саме ці діти, то відповіді були наступні: «це мій друг», «мені подобається ця дівчинка (хлопчик)», «вона не жадна і ділиться зі мною іграшками», «з нею (ним) цікаво гратися», «ми проживаємо разом і тому товаришуємо», «він (вона) багато знає», «вона красива» і т.д. Якщо проаналізувати відповіді дітей, то можна стверджувати, що більшість малят орієнтуються на особистісні якості іншого, такі, як щедрість, товарицькість, совіслівість тощо. Спостерігається намагання дітей дарувати подарунки і вступати в контакти з тими дітьми, які їм подобаються, тут можна відмітити і зовнішність, а не лише внутрішні якості малюка.

І визначились діти, з якими практично ніхто не хотів товаришувати. Це ті дошкільники, яким не хотіли дарувати подарунки. Співставивши з попередніми результатами, з'ясувалося, що це ті самі діти, які були віднесені до групки «ізолюваних».

Що стосується вибірки дітей, враховуючи статеву належність, то в більшості хлопчики вибирали дошкільників чоловічої статі, а дівчатка – жіночої. Така тенденція спостерігалась в обох групах.

Отже, можна зробити висновок, що ставлення дітей один до одного є одним із вагомих чинників дружніх чи деструктивних стосунків малюків в процесі комунікативної діяльності.

Наступна методика «Два будиночка» передбачала також виявлення однолітків з якими прагнуть вступати у спілкування і тих – яких уникають. Оскільки дана методика близька до попередньої, то її результати майже

аналогічні. Позитивний вибір становив 59% дітей ЕГ і 63% КГ; негативний – 41% ЕГ і 37% КГ.

Внаслідок даного обстеження, ми змогли визначити статус дитини у групі. Для цього нам потрібно було вирахувати середню суму позитивних виборів (ССПВ), яка є певним орієнтиром щодо визначення місця дитини у колективі: $ССПВ = \text{сума позитивних виборів} (92,4) / \text{кількість дітей в ЕГ групі} (28 \text{ дітей}), КГ - 26$. У нашому випадку $ССПВ = 3,3$ і $3,5$ бали і, отже, для обробки діагностики ми використовували такі дані:

- «зірки» - діти, які отримали 7 балів і вище;
- «прийняті» - діти, які здобули від 3 до 6 балів і наблизились до рівня показника «зірки»;
- «пропущені» - діти, які отримали від 1 до 2 балів;
- «ізолювані» - діти, що мали 0 балів. Такі дошкільники залишаються непоміченими своїми однолітками.

Порівнюючи обидві методики, можна встановити, що до позитивного вибору потрапили діти, які були віднесені до «зірок і прийнятих», а до негативного – «пропущені та ізолювані». Тому наша наступна робота буде полягати в тому, щоб зменшилась кількість дошкільників, які становлять другу групу.

Проаналізуємо результати наступної методики «Рукавички». Для характеристики виокремимо декілька пар дітей, які утворилися в ході гри: Влада Л. і Максим Н., Даша Я. і Саша К., Єгор М. і Денис І., Марта М. і Евеліна Ш., Саша Ш., і Діма А. У процесі розфарбовування дітьми рукавичок відзначалися такі особливості їхньої поведінки:

1. Пара Влада Л. і Максим Н. показали *середній рівень* виконання завдання. Продуктивність середня, схожість малюнків часткова - малюнок в смужку, в той же час смужки хаотичні на обох аркушах. Чергуються нерівномірно за кольором і розміром. Діти до спільного рішення щодо малюнка не прийшли: Влада для себе вирішила, що вона хоче малювати, а Максим приблизно скопіював її малюнок. Взаємний контроль з боку Влади

був відсутній, вона не дивилася в бік Максима і просила до неї не дивитися. Максим придивляється до її малюнку- щоб його повторити. Взаємодопомога під час малювання відсутня. Емоційне ставлення до спільної діяльності з боку Влади негативне, вона ігнорує Максима. З боку Максима нейтральне (копіює малюнок) в силу необхідності.

2. Пара Даша Я. і Саша К. показали *високий рівень* виконання завдання. Рукавички прикрашені однаковим візерунком (ледь-ледь відрізняється інтенсивність забарвлення). Діти заздалегідь домовилися і прийшли до спільного рішення щодо малюнка. Під час роботи контролювали і підказували один одному. Емоційне ставлення позитивне- працювали із задоволенням та інтересом.

3. Пара Єгор М. і Денис І. також показали *високий рівень* виконання завдання. Діти разом придумували малюнок і прийшли до спільного рішення. Несуттєві відмінності між малюнками є (у Єгора більше кружечків, а у Дениса менше, у Єгора фон двох кольорів - а Денис можливо вирішив, що це несуттєво і у нього фон одного кольору). Під час роботи контролювали і підказували один одному. Емоційне ставлення позитивне - працювали із задоволенням та інтересом.

4. Пара Марта М. і Евеліна Ш. показали *середній рівень* виконання завдання. Продуктивність середня. Подібність часткова (квіточки). У Марти квіти розташовані на всій рукавичці і великі, а у Евеліни маленькі і не на всій поверхні рукавички. Малюнок придумувала Евеліна і переконувала Марту прийти до спільного рішення. Під час роботи контролювали одна одну. Евеліна підказувала Марті (вона трохи заплуталася в процесі малювання). Емоційне ставлення позитивне.

5. Пара Саша Ш. і Діма А. показали *низький рівень* виконання завдання. Продуктивність низька. Подібність відсутня. Діма не став закінчувати свій малюнок (втомився), а Саша закінчив аби як. Сперечалися під час обговорення і практично не прийшли до спільної думки. Не контролювали і

не допомагали один одному під час роботи. Взаємодія швидше негативна - сварилися і сперечалися з приводу малюнка.

Отже, ми отримали наступні дані:

1. Низький рівень комунікативних умінь виявлено у 15% ЕГ і 12% КГ.
2. Середній - у 45% дітей ЕГ і 47% КГ (на нашому прикладі це - Влада Л. і Максим Н., Саша Ш. і Діма А., Марта М. і Евеліна Ш.).
3. Високий рівень у 40% ЕГ і 41% КГ (Даша Я. і Саша К., Єгор М. і Денис).

Проаналізувавши дані діагностики, ми прийшли до висновку, що у дітей в групі переважає середній рівень комунікативних умінь. Не всі діти виявляють вміння і бажання домовлятися один з одним, ігнорують спільну діяльність.

Останнім методом було спостереження, результати якого показали, що деякі дітей старшого дошкільного віку не могли знайти спільну мову з однолітками. Діти забували привітатися зі старшими, намагалися уникнути словесного контакту з іншими дітьми, або не реагували на прохання піти з ними погратися.

Визначаючи самостійність вибору дитини засобів спілкування, було встановлено, що при взаємодії з однолітками діти не завжди контролювали себе у висловлюваннях, на відміну від мовленнєвого контакту з дорослим. Розмовляючи з педагогом, дошкільники стежили за своїм мовленням, намагалися бути ввічливими і вживати слова мовленнєвого етикету.

Виявляючи вміння поводитися в спілкуванні з дорослими і однолітками відповідно до правил, отримали такі результати: 36% ЕГ і 38% КГ продемонстрували такі вміння, дошкільники активно проявляють інтерес до однолітків, тактовно звертаються, ввічливо відповідають; під час спілкування виявляють ініціативність, прагнуть залучити партнера до спільної діяльності. Ці діти прагнуть до взаємодії з однолітками, виявляють яскраво виражене бажання діяти спільно. В процесі комунікації, виражають своє ставлення до партнера за допомогою емоційних слів, використовують етикетні слова,

намагаються бути чуйними, дотримуються норм і правил комунікативної поведінки. 16% дітей ЕГ і 14% КГ продемонстрували низький рівень комунікативних умінь під час взаємодії з іншими дітьми. Простежується небажання дітей вступати у спілкування та підтримувати розмову. Не проявляють ініціативу в спілкуванні, не помічають однолітків, не виявляють бажання діяти спільно. Практично не використовують формул мовленнєвого етикету. У даних дітей не виражені засоби спілкування: дитина не дивиться на однолітка, не виражає своїх почуттів, байдужа до всіх звернень.

Решта дошкільників (48% ЕГ і така ж кількість дітей КГ) засвідчили середній рівень сформованих якостей, необхідних для культурних форм спілкування. Такі діти характеризуються невпевненістю, пасивністю, нерішучістю. Вони вступають у спілкування з іншими в більшій мірі за ініціативою інших, але самі дуже рідко її проявляють. Епізодично висловлюють свій емоційний стан, ситуативно вживають приємні та лагідні слова, іноді на пропозицію дорослого використовують формули мовленнєвого етикету. Діти знають етикетні формули, але не завжди ними користуються. І хоча діють невпевнено, але зате відгукуються на ініціативу однолітка, прагнуть до взаємодії, відповідають на дії однолітка, іноді прагнуть підлаштуватися під його дії.

Співставивши та проаналізувавши результати всіх методик, ми визначили рівні сформованості культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку: *достатній, середній, низький*.

Рівні сформованості культури спілкування у старших дошкільників

Таблиця 2.1.

Рівні	Експериментальна група		Контрольна група	
	Кількість дітей (28)	%	Кількість дітей (26)	%

<i>Достатній</i>	10	35,7	11	42,4
<i>Середній</i>	14	50	12	46,1
<i>Низький</i>	4	14,3	3	11,5

Дошкільники віднесені до *достатнього рівня* характеризуються мовленнєвою активністю, знають етикетні слова, мають сформовані уявлення про способи їх використання. Позитивно відносяться до процесу спілкування, із задоволенням вступають в мовленнєвий контакт з іншими, дотримуються етичних норм комунікативної поведінки, активно використовують різні способи спілкування, проявляють чуйність до співрозмовника, не конфліктні, адекватно реагують на висловлювання свого співбесідника.

Діти, що мають *середній рівень* не володіють системними знаннями щодо формул мовленнєвого етикету, мають поверхові уявлення стосовно їх використання. У процесі спілкування хоч і виявляють толерантне ставлення до однолітка, але часто порушують етичні норми поведінки, якщо виражають своє невдоволення. Часто потребують контролю з боку педагога. Не завжди адекватно реагують на слова співрозмовника.

Старші дошкільники, для яких характерним є *низький рівень* сформованості даної якості, не проявляють комунікативну активність, мають бідний словниковий запас формул мовленнєвого етикету, практично їх не використовують. Не дотримуються морально-етичних норм під час взаємодії з іншими, виявляють негативне ставлення до самого процесу спілкування. Зневажливо ставляться до своїх однолітків, вживають грубі, образливі слова.

Як показали результати, занесені в таблицю, переважна більшість дітей перебуває на середньому рівні сформованості культури спілкування. Більше третини дошкільників володіють достатніми комунікативними вміннями для здійснення процесу спілкування. Однак, частина дітей знаходиться на низькому рівні і це актуалізує продовження виховної роботи в даному напрямку.

2.3. Вплив педагогів та батьків на виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку

Одним із завдань констатувального етапу експерименту було вивчення ролі педагогів та батьків у вихованні культури спілкування у дошкільників. Анкетування вихователів дало можливість виявити розуміння педагогами важливості даної проблеми і використання ними форм, методів, засобів, які сприяють засвоєнню дітьми етичних норм і правил міжособистісної взаємодії.

Аналізуючи відповіді педагогів на запитання анкети, ми дізналися, що не всі з них мають фахову освіту. Біля 30% опитуваних мають диплом з іншого фаху, однак, багато років працюють в закладі дошкільної освіти, тому вважають, що компетентні з даної проблеми. Залучали до анкетування вихователів різних груп для більшої кількості респондентів.

З'ясувалося, що всі педагогоги відводять важливе місце цій проблемі, оскільки комунікативний аспект охоплює всі освітні лінії і є невід'ємною складовою будь-якої діяльності. В освітньому процесі ЗДО питання виховання культури спілкування дошкільників розглядається постійно, внесено до календарного плану, розглядається на різних формах роботи з батьками.

Відповіді на питання, чи звертають увагу вихователі на культуру спілкування дітей також були однотайні. Всі зазначили, що постійно контролюють мовленнєві висловлювання дітей, роблять зауваження, коли дитина порушує етичні норми, пояснюють, що слід уникати образливих слів, бути толерантним і чуйним до інших. Якщо виявляється, що дитина не дотримується культурних форм спілкування, то 46% педагогів вдаються до профілактичних бесід, 24% - ставлять в приклад інших (хоча, на нашу думку, не варто порівнювати дітей, особливо коли це стосується їхньої поведінки, вчинків), а решта (30%) повідомляють батьків і спільними зусиллями намагаються вплинути на дитину.

Щодо використання методів роботи з дітьми з метою формування зазначеної якості, відповіді були різними. Більшість педагогів виділили бесіду,

читання художньої літератури, вправи, розігрування мовленнєвих ситуацій, драматизацію та інсценізацію. Чомусь тільки невеликий відсоток педагогів (18%) зазначили про використання різних видів ігор, під час яких виникає комунікативна взаємодія між однолітками. Комунікативну гру ніхто з педагогів не виділив. На нашу думку, педагоги просто у практичній діяльності не оперують відповідним терміном, але самі ігри можуть мати місце у життєдіяльності дитини. Нами було виділено серед переліку методів такі, які відповідали комунікативній грі. Це різного роду ситуації, ділова гра, розігрування діалогів тощо.

Пояснюючи сам термін «комунікативна гра», педагоги не дали чітко наукового визначення, але саму суть розуміють. Пояснюючи, що це гра, яка забезпечує спілкування між дітьми. Однак, ніхто не зазначив що використовують цю гру як засіб розвитку комунікативної культури. На запитання, чи організовують педагоги комунікативні ігри, більшість з них написали, що «так». У перелік увійшли вище перераховані методи, розігруванню діалогів надавали перевагу. Частина з вихователів зазначили, що постійно, читаючи твори художньої літератури, організовують з дітьми розігрування сюжетів і цим самим розвивають комунікативні здібності дитини і виховують культуру спілкування. Стосовно педагогічного супроводу ніхто не зазначив, що він ведеться і яким чином. Тому на етапі формування ставимо завдання ознайомити педагогів з даним терміном і методичними рекомендаціями.

Таким чином, у ЗДО ведеться робота з виховання культури мовлення дітей, але комунікативна гра не виокремлюється як ефективний засіб розвитку вказаної якості.

Анкетування батьків було спрямоване на те, щоб через їх відповіді отримати більше інформації про кожну дитину, оскільки, на відміну від вихователів, анкетування було відкритим. Всі батьки визначили поставлену проблему актуальною і своєчасною. Зазначили, що уміння спілкуватися забезпечить дитині успішність у подальшому житті. 46% батьків

стверджують, що діти використовують ввічливі слова, але в більшій мірі під час спілкування з дорослими. 32% зазначили, що час від часу говорять, в переважній більшості, коли дякують чи вітаються. Решта (22%) відповіли, що не використовують, тільки тоді говорять, коли дорослий зверне на це увагу і запропонує дитині полякувати чи привітатися. Незначний відсоток батьків написали, що їхня дитина проявляє чуйність та турботу по відношенню до них, особливо тоді, коли хтось із членів родини захворів. Син чи донька вживають ласкаві звернення, проявляють бажання допомогти по господарству.

Щодо сформованості уміння слухати не перебиваючи співрозмовника, тільки 12% батьків зазначили, що у дитини сформоване таке уміння. Решта батьків, або випустили це запитання, або написали, що дитина весь час перебиває коментарями, або запитаннями, не даючи співбесіднику закінчити свій вислів. І це означає, що в дитини дане уміння не сформоване.

Відповідаючи на запитання до яких дій вдається дитина, вирішуючи конфліктні ситуації, батьки надали такі відповіді: 32% батьків зазначили, що дитина вступає в переговори, мотивуючи свою поведінку; 14% - застосовує силу; 34% - уникає прямих конфліктних ситуацій; 20% - скаржиться на інших, сподіваючись отримати від батьків підтримку, навіть тоді, коли вона не права.

На запитання «Чи володіє Ваш дитина способами ввічливого поведіння зі знайомими та близькими? Які мовленнєві звернення вона при цьому використовує?» отримали наступні відповіді: 35% батьків дали стверджувальну відповідь, виділили слова вітання, прощання, вибачення, ласкаві слова-характеристики, ніжні слова, зокрема «матуся», «дідусь», «моя рідненька», «дороженька мамочка» та ін. 50% зазначили, що їхня дитина частково володіє способами культурного поведіння із іншими. Така поведінка спостерігається під час спілкування із рідними, а із знайомими дитина веде себе стримано, обмежуючись тільки словами привітання та вибачення. 15% - зазначили, що у дитини ще не сформовані навички культурного спілкування, вона забуває привітатись, не вибачається, порушуючи окремі правила, практично не використовує формул мовленнєвого

етикету. Співставивши результати анкетування і обстеження дошкільників, ми встановили певну залежність, відповіді батьків співвідносились із визначеними рівнями сформованості культури спілкування їхніх дітей.

Усі батьки зазначили, що реагують на порушення правил культурного спілкування їхніми дітьми. Це може бути зауваження, прохання сказати те чи інше приємне слово, спонукання дитини до вибачення тощо. Найбільш ефективними способами виховання культури спілкування батьки вважають власний приклад, читання художніх творів, бесіду з дитиною. На жаль, ніхто не виділив ігрову діяльність, серед якої може бути комунікативна гра.

Таким чином, батьки розуміють важливість даної проблеми, намагаються вплинути на виховання у своєї дитини зазначеної якості, але цілеспрямованою їхньою роботою назвати не можна. Тому, на нашу думку, потребують педагогічної просвіти у даному напрямку.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Нами розроблена комплексна методика констатувального етапу дослідження, яка включала роботу з дошкільниками, педагогами та батьками і була спрямована на вивчення сформованості культури спілкування у старших дошкільників.

Узагальнивши висновки наукових праць, ми виділили критерії та показники вихованості культури спілкування дітей дошкільного віку: *когнітивний* (розуміння значення слів та усвідомлення норм і правил культурної поведінки); *діяльнісно-мовленнєвий* (уміння використовувати мовленнєвий етикет, дотримуватись культури спілкування); *комунікативний* (практичні уміння спілкуватися з дорослими та однолітками).

Нами було визначено рівні вихованості культури спілкування дошкільників: *достатній, середній, низький*. На достатньому рівні перебуває 35,7% дітей ЕГ та 42,4 КГ; середньому – 50% ЕГ, 46,1 % КГ; низькому – 14,3 % ЕГ, 11,5% КГ. Переважна більшість дітей перебуває на середньому рівні. Виявлення низького рівня актуалізує виховну роботу з цією категорією дітей з метою виховання культурних навичок спілкування.

Встановлено, що педагоги вважають дану проблему актуальною і необхідною. Однак, не на всю потужність використовують ігрову діяльність з метою виховання культури спілкування у дошкільників. Не виокремлюють комунікативну гру як досить ефективний засіб формування даної якості.

Батьки також не байдужі до даного аспекту виховної роботи, але не всі з них приділяють належну увагу розвитку комунікативних умінь своєї дитини. Не завжди стежать за мовленням дитини в процесі спілкування. Не стимулюють до вживання етикетних слів під час міжособистісної взаємодії з однолітками та дорослими.

Враховуючи результати дослідження, можемо констатувати, що наступним етапом нашої роботи буде розробка формувального експерименту.

РОЗДІЛ III. ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ КОМУНІКАТИВНОЇ ГРИ

3.1. Обґрунтування педагогічних умов виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку засобами комунікативної гри

Теоретичний аналіз наукових джерел та результати констатувального експерименту дозволили виділити педагогічні умови виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку засобами комунікативної гри: *забезпечення методичного супроводу виховання культури спілкування дітей в процесі комунікативної гри; створення розвивального потенціалу ігрового середовища у закладі дошкільної освіти; активне включення старших дошкільників в комунікативно-ігрову діяльність та усвідомлення ними міжособистісних стосунків з однолітками та дорослими.*

Під педагогічними умовами В.Андрєєв розуміє цілкспрямований відбір та застосування методів, прийомів, організаційних форм з метою досягнення певної цілі [1, с. 124].

Обґрунтовуючи першу умову, варто зупинитися на тлумаченні поняття «методичний супровід в процесі комунікативної гри». Під таким супроводом передбачається ігрове партнерство, в межах якого поєднуються безпосередні та опосередковані методи взаємодії вихователя та дітей, дотримуючись суб'єкт-суб'єктних відношень.

На думку К.Карасьової, С.Ладивір методичний супровід здійснюється педагогами через взаємодію з дітьми, які є партнерами дорослого в розробці стратегії супроводу [16, с. 158; 23, с. 7]. А.Бойко визначає даний термін як цілкспрямовану, впорядковану систему ідей, технологій, організаційно-педагогічних умов спрямованих на розвиток дитини [6]. Т.Сорочан виділяє основи методичного супроводу: демократичність;

забезпечення можливості вибору; орієнтованість на самореалізацію; співтворчість [51].

Розглядаючи комунікативну гру, варто відмітити, що вона сприяє включенню дитини у міжособистісні стосунки, під час яких дитина засвоює навички культурного спілкування, морально-етичні якості, такі як терпимість, чуйність, дружні стосунки. Під час гри дитина набагато швидше засвоює культурні навички поведінки. Методичний супровід в процесі гри, на думку Н.Сладкової та І.Селезньової, передбачає спостереження за проходженням гри, дотриманням правил, залучення дітей до гри, а також безпосередня участь у грі з метою підтримки і передачі ігрових способів [48]. Педагог має зацікавити дітей грою і власним прикладом демонструвати культурні зразки комунікативної поведінки. Залучаючи дітей до гри, вихователь стимулює їх мовленнєву активність.

Наступна умова передбачає *створення розвивального потенціалу ігрового середовища*, яке є частиною освітнього простору.

Особлива вимога пред'являється предметно-ігровому середовищі, оскільки середовище є основним засобом розвитку особистості дитини і джерелом її знань і соціального досвіду. Від цього багато в чому залежить характер гри, дії, які дитина виконує, її почуття, переживання. Сприяти розвитку дошкільника може предметно-ігрове середовище, наповнене доброзичливим сенсом, що спонукає дитину до позитивних дій. В іншому випадку може відображати знаряддя насильства, жорстокості, зброю, стимулюючи агресію, руйнівну поведінку, що травмують психіку дошкільника. Навіть може формувати у дітей спотворені уявлення про навколишній світ, про моральність, підриваючи гуманність особистості, що формується. Дану проблему висвітлювали відомі психологи і педагоги Є.Зворикіна, С. Новосьолова, В. Петровський, Л. Стрелкова та ін.

Правильно організоване розвивальне ігрове середовище впливає на всі аспекти розвитку дитини і забезпечує формуванню конструктивних комунікативних навичок.

Таке середовище сприяє реалізації дитиною її творчих задумів, особистісному самовираженню. Організується таким чином, що кожен малюк може займатися улюбленою справою, конструювати, брати участь у театралізованій діяльності, у комунікативних іграх реалізувати засвоєні знання про навколишній світ.

О.Писарчук виділяє основні умови створення такого середовища: забезпечення вільної самостійної діяльності дитини; наявність творчої взаємодії з дорослими та однолітками; застосування різноманітних методів і засобів з метою активізації діяльності дитини; правильне облаштування предметно-ігрового середовища; створення доброзичливої атмосфери [42].

Комунікативні ігри орієнтовані на стимулювання творчої та пізнавальної активності дітей, розвиток мовленнєвої культури та спілкування.

Розвивальний потенціал ігрового середовища полягає в тому, що створені комунікативні ситуації забезпечують розвиток пізнавальної сфери, стимулюють вільний вибір мовленнєвих засобів, формують навички культурного спілкування.

Одним із компонентів ігрового середовища є соціальне оточення, а саме коло спілкування з дітьми та дорослими. Дошкільник не може обійтися без однолітків, однак його спілкування з ними без допомоги дорослих майже завжди виявляється малоефективним.

У процесі комунікативної гри дитину потрібно вчити висловлювати свої емоції і бажання, співчувати і допомагати іншій людині, гідно виходити з конфліктної ситуації, миритися, розрізняти припустиму і неприпустиму поведінку.

Процес формування навичок культурного спілкування відбувається при накопиченні відповідного досвіду і при систематичному закріпленні отриманих навичок під керівництвом педагогів і батьків.

Як зазначає А.Покопцева, діалогічна форма спілкування сприяє активізації пізнавально-розумових процесів. Тим часом, щоб дитина вчасно і якісно опановувала культурним мовленням, необхідно, щоб вона постійно

включалася в міжособистісну взаємодію з однолітками, проявляла мовленнєву активність [43].

Даний процес протікає непомітно, сам собою, а педагогічно правильна організація життя і мовленнєвої комунікації дозволяє активізувати процес мовленнєвого спілкування і сформувати культурну мовленнєву особистість. Вище зазначений автор виділяє умови активного включення дитини в комунікативну ігрову діяльність:

- загальна активність, комунікабельність, ініціативність;
- вміння долати сором'язливість;
- здатність переходити від ситуативного діалогу до обдуманого мови;
- наявність потреби в спілкуванні;
- залучення дитини в доступну для неї комунікативну діяльність.

Серед прийомів активного включення у мовленнєве спілкування можна виділити: постійне залучення дитини в розмову (бесіди педагога з дітьми), використання прийому театралізації (педагог дає зразок вербальної і невербальної комунікації, а діти цей зразок копіюють), цілеспрямована робота по складанню різних видів оповідань і вдосконалення переказування творів [43].

Н.Могильова виділяє ряд специфічних особливостей комунікативного спілкування з однолітками: різноманітність комунікативних дій, емоційна насиченість, нестандартність і нерегламентованість комунікативних актів [36].

Таким чином, проаналізувавши виділені педагогічні умови, можна вважати, що їх реалізація забезпечить цілеспрямований комплексний вплив на дитину в умовах закладу дошкільної освіти з метою розвитку її комунікативних вмінь та навичок, необхідних для культури міжособистісного спілкування.

3.2. Методика формувального експерименту

Результати попереднього етапу дослідження засвідчили необхідність розробки системи роботи, яка буде спрямована на виховання культури спілкування старших дошкільників засобами комунікативних ігор.

Тому *метою* формувального експерименту є забезпечення виділених нами умов виховання зазначеної якості у дітей та розробці системи роботи, яка дасть можливість оптимізувати комунікативний процес та збагатити мовлення дитини формулами мовленнєвого етикету.

Завдання:

1. Підібрати методи роботи з дошкільниками, які б передбачали: розвиток мотивації до комунікативної дії, потреби в спілкуванні; формування комунікативних умінь і навичок в різних життєвих ситуаціях; збагачення словника дітей формулами мовленнєвого етикету.

2. Організувати систему роботи з педагогами та батьками.

Наша виховна робота проводилась в експериментальній групі, а в контрольній – здійснювалась традиційно за планом.

Виходячи із сформульованих завдань, формувальні впливи здійснювались у *трьох напрямках*: робота з дошкільниками; педагогами; батьками.

У межах першого напрямку, відштовхуючись від загального плану виховної роботи, ми підібрали перелік *комунікативних ігор*.

«Допоможи Тані»

Мета: розвиток мотивації до спілкування.

Хід гри.

Педагог повідомляє дітям, що у дівчинки Тані зламалась її улюблена іграшка і вона за нею дуже сумує. Дітям пропонується зібрати іграшку із окремих деталей, які попередньо були роздані кожному вихованцю. Деталі були підібрані і до іграшки Тані.

Щоб заспокоїти дівчинку, малята мали підібрати деталі до її іграшки. Знайшовши окремі частини іграшки, вони допомагають дівчинці її полагодити. Таким чином, гра стимулює дітей до спільної діяльності, яка передбачає активне спілкування і конструктивне вирішення проблеми.

«Подарунки»

Мета: формування потреби в спілкуванні, становлення суб'єктивного емоційного ставлення до однолітка.

Хід гри.

Дорослий запитує дітей, чи люблять вони отримувати подарунки і, отримавши позитивну відповідь, пропонує: «Давайте будемо понарошку дарувати подарунки». Потім кличе до себе одну дитину в центр, а решта дітей проговорюють, які саме подарунки принесли. Вихователь наголошує, що промовляти назви подарунків потрібно повільно, даючи можливість кожній дитині уявити його. Потім, звертаючись до дитини, якій будуть дарувати подарунок, запитує, що б вона хотіла отримати. Від вибраного подарунку будуть залежати наступні дії дітей (зображують рухи тварин, політ літака, танцюють як ляльки, відтворюють гуркіт машини тощо). Малюк, що стоїть у центрі вибирає собі подарунок, а та дитина, хто дарує, стає на його місце.

«Попроси іграшку»

Мета: розвивати конструктивні способи спілкування, виховувати культурні комунікативні навички.

Хід гри.

Дошкільники розділяються на пари. Один учасник тримає якийсь предмет чи іграшку, а інший має у нього попросити.

Інструкція учаснику 1: Ти держиш в руках предмет, іграшку, які тобі подобаються і є необхідні. Однак ця річ потрібна і твоєму товаришеві. Спробуй залишити її у себе і віддати йому тільки тоді, коли ти це сам захочеш зробити.

Інструкція учаснику 2: Постарайся підібрати такі слова під час прохання, щоб тобі віддали іграшку.

Потім змінюються учасники.

«Компліменти»

Мета: вправлення дітей у вживанні приємних слів.

Хід гри.

Діти стають в коло. Педагог дає в руки дитині ліхтарик, який вона має передати іншому і при цьому говорити, дивлячись в очі, приємні слова. Це можуть бути побажання, компліменти, обіцянки, похвала, захоплення тощо. Малюк, який бере ліхтарик, також висловлює слова подяки. Гра триває до тих пір, поки ліхтарик «обійде» всіх дітей.

«Словник ввічливих слів»

Мета: Знайомити дітей з «ввічливими» словами. Вчити підбирати близькі один до одного за змістом ввічливі слова.

Хід гри:

- Малята, зараз уявіть, що кожен з вас - це квітка. Кожна людина потребує ввічливого ставлення, як квітка води. Але, подивіться, наша чудова квітка зів'яла, і у неї обсипалися всі пелюстки! Як же відродити її?

- Назвіть якомога більше ввічливих слів і цим підживите квітку. (Діти називають ввічливі слова, отримують пелюстки і прикріплюють їх до серцевини квітки).

- Діти, подивіться, яку чудову квітку ви виростили, завдяки своїй ввічливості! Ввічливі люди, подібно квітам, прикрашають нашу Землю.

«Потрібні слова!»

Мета: збагачувати, розширювати та активізувати словник «ввічливості» формулами мовного спілкування в різних видах діяльності.

Хід гри:

Ведучий запитує у дітей, які слова вони говорять при зустрічі, прощанні, під час сніданку, обіду, перед сном.

За правильні відповіді вручається жетон. Хто більше набере жетонів, той і переможець.

«Школа ввічливості»

Мета: Формувати навички культурного спілкування.

Хід гри:

Всі діти стають в чарівне коло ввічливості. Одна дитина говорить якесь ввічливе слово своєму сусідові. Той, в свою чергу, повторює це слово і додає до нього своє. Наступний по колу повторює два попередніх ввічливих слова і додає до них нове і т.д.

Наприклад: здрастуйте, бажаю удачі, вибачте, будьте люб'язні, не варто подяки, дуже радий, дуже приємно, всього вам доброго, не варто переживати, спасибі, будь ласка і т.д

«Будь ласка»

Мета: формувати навички культурного спілкування.

Хід гри:

На прохання вихователя діти виконують певні команди.

Вихователь: Як я повинна вас попросити? Звісно, ввічливо. А які ввічливі слова я можу сказати? Домовимося про важливу умову: якщо я не скажу магічне слово, то команду ви не виконуєте. (Вихователь під час гри пропонує найрізноманітніші команди.)

Вихователь: А тепер влаштуємо конкурс на найбільш ввічливого.

«У світі важливих слів»

Мета: закріплювати правила етикету, розвивати вміння спілкуватися.

Хід гри:

Вихователь розмовляє з дітьми про те, що кожен день вони зустрічають багато людей. Важливо, щоб ніхто з них не пошкодував про зустріч з ними, нехай навіть найкоротшої, і не образився на вас. Культурна людина завжди і всюди ввічлива, уважна. Їй важливо, що про неї подумують оточуючі. Вона не дозволяє, щоб в її присутності когось ображали або грубо розмовляли.

«Пам'ятайте: ввічливість - найкращі ліки від злості і грубості.

«Ставтеся до людей так, як хочете, щоб ставилися до вас».

Ввічливість – це те, без чого не можна обійтися. Ніколи не відповідайте лайкою на лайку, грубістю на грубість. пам'ятайте: ввічливість - найкращі ліки від злості і грубості.

«Зустріч»

Мета: навчити ввічливо спілкуватися при зустрічі з друзями і знайомими; розвинути навички мовного спілкування; виховати чуйність, співпереживання і культуру поведінки.

Матеріали: Ілюстрації з ситуаціями зустрічі з друзями.

Хід гри:

Розмова з дітьми на тему, як часто їм доводиться зустрічатися з друзями і знайомими, як вони себе при цьому ведуть, що говорять і що при цьому відчувають. Потім, перегляд ілюстрацій, що представляють ситуацію зустрічі один з одним і з обговоренням того, що відчувають люди, зображені на ілюстрації, які у них вираз обличчя і пози.

Далі обігрування ситуації зустрічі один з одним. Виходять двоє дітей і розігрують сценку: «Зустріч з другом». Після обігрування ситуації діти діляться своїми відчуттями, що у них вийшло, а що ні.

Підсумок: діти діляться враженнями, педагог дає поради на тему того, як потрібно поводитися при зустрічі зі знайомими, і навпаки - як вести себе не варто.

«Бідний зайка»

Мета: вчити дітей проявляти співчуття; розвивати навички мовного спілкування; виховувати емоційну чуйність.

Матеріали: ігровий персонаж Зайка.

Хід гри:

Читання дітям вірша: «Зайчика кинула господиня ...». Вихід ігрового персонажа Зайчика, який плаче і розповідає, як йому погано, тому, що його кинула господиня. Обговорення з дітьми, як потрібно допомогти Зайчику, як його пожаліти. Дітям пропонуються мовні форми висловлювань, як можна

звернутися до Зайчика, заспівати пісеньку. Потім діти по черзі жаліють Зайчика.

Підсумок: педагог разом з малюками робить висновок, наскільки важливо співчувати тим, хто його потребує, вміти поступатися в конфліктних ситуаціях.

У процесі ігрової діяльності педагоги намагалися забезпечити дитині педагогічний супровід, особливо це стосувалося дітей, які мали низький рівень сформованості культури спілкування.

Таким чином, нами були проведені комунікативні ігри з дошкільниками щодо виховання в них культури спілкування.

Наступним напрямком нашої роботи були організовані виховні впливи на педагогів. З цією метою був підготовлений виступ на педагогічну раду на тему « Виховання культури спілкування у старших дошкільників» (див. дод. Г). Зміст виступу включав у себе аналіз ключових понять, характеристику компонентів культури спілкування, правила висловлювання в процесі спілкування окремо для того, хто говорить і хто слухає). Звернули увагу педагогів на вікові особливості дітей, їх здатності до засвоєння словникового запасу і оволодіння мовленням, формування діалогічного мовлення, в процесі якого і відбувається спілкування один з одним. Особлива увага була звернена на використання комунікативних ігор в процесі виховання культури спілкування дошкільників.

Робота з батьками передбачала проведення батьківських зборів, на яких також висвітлювалась тема культури спілкування, в межах яких було проведено заняття з елементами тренінгу на тему: «Ефективне спілкування батьків з дітьми» (див. дод.Д) і були підготовлені пам'ятки (див. дод. Ж).

Отже, на етапі формувального експерименту, нами було розроблено комплексну систему роботи, яка включала методи та засоби формування культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку засобами комунікативної гри.

3.3. Оцінка ефективності системи виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку засобами комунікативної гри

Завершальним етапом дослідно-експериментальної роботи був контрольний етап експерименту, мета якого – здійснити порівняльну характеристику рівнів сформованості культури спілкування дітей старшого дошкільного віку до формувального етапу експерименту та після нього, визначення ефективності та результативності використання запровадженої методики, перевірка наукової гіпотези.

Контрольний експеримент проводився з використанням тих методик, що і на констатувальному етапі.

У контрольному експерименті брали участь діти обох груп. Для обстеження ми також використовували ігри «Секрет» і «Два будиночка» та діагностичну методику «Рукавички».

Соціометрична гра «Секрет» проводилася в ігровій формі.

Проаналізувавши отримані дані, ми отримали такі статусні групи:

1. «Зірки групи» складають 18% ЕГ і 25%КГ.
2. «Прийняті» складають 82%ЕГі 57% КГ до них відносяться всі інші діти нашої групи.
3. «Пропущених» та «Ізольованих» дітей в ЕГ групі немає (0%), а у КГ було відмічено 18% «Пропущених», «Ізольованих» не виявлено.

За результатами діагностики всі діти ЕГ групи знаходяться в сприятливих «статусних» категоріях, відсутні такі статусні групи як «Пропущені» і «Ізольовані», відповідно рівень міжособистісного спілкування в групі високий, а індекс «ізолюваності» дорівнює 0%.

За підсумками контрольної діагностики велика частина дітей в групі пов'язана взаємним вибором, з'явилися стійкі дружні зв'язки між дітьми. «Ізольовані» і «пропущені» діти перейшли в статус «прийнятих». Що стосується дітей КГ, то було виявлено відсоток дітей, що були віднесені до «Пропущених».

Також на етапі контрольного експерименту проводилася гра «Два будиночка». Для обробки даних діагностики ми використовували ті ж критерії, що й на попередньому етапі.

Щоб визначити статус дитини в групі, ми вираховували середню суму позитивних виборів. За результатами контрольної діагностики, ми відзначили: що число взаємних виборів склало 50, на основі цього показника ми вираховували коефіцієнт згуртованості групи: $S_{gr} = \text{загальна сума взаємних виборів (50)} / \text{Загальне число можливих виборів (97)}$. Коефіцієнт згуртованості групи можна застосувати до нашої діагностиці $S_{gr} = 0,5$.

Проаналізувавши дані контрольної діагностики, ми прийшли до висновку, що позитивний вибір становить 82% дітей ЕГ і 69% КГ; негативний – 18% ЕГ і 31% КГ.

Коефіцієнт згуртованості групи підвищився, число взаємних виборів суттєво збільшилася у ЕГ і є позитивні зміни і у КГ.

Для діагностики комунікативних умінь і вивчення відносин дітей з однолітками було проведено дослідження за методикою «Рукавички».

Критерії оцінювання ті ж, що і на етапі констатувального експерименту.

У процесі розфарбовування дітьми рукавичок відзначалися такі особливості їхньої поведінки:

1. Пара Влада Л. і Максим Н. показали *середній рівень* виконання завдання. Продуктивність середня, схожість малюнків часткова - збігається колір фону, квіточку в центрі, кружечки по всій поверхні. Діти прийняли спільне рішення щодо малюнка, але в процесі роботи, Влада стала вносити свої зміни. Максим також став прислухатися до пропозицій Влады, і це говорить про, хоч і частковий, але взаємний контроль і взаємодопомогу. Однак, часто діти сперечалися, їх емоційне ставлення до спільної діяльності було не стабільним.

2. Пара Єгор М. і Денис І. Засвідчили високий рівень виконання завдання. Діти активно придумували малюнок і прийшли до спільного рішення. Малюнки дуже схожі. Під час роботи активно взаємодіяли один з

одним: Максим Н. постійно придивлявся до малюнка сусіда, цікавився що малювати далі. Денис І. в цій парі був провідним, контролював Максима Н. і давав йому вказівки. Емоційне ставлення позитивне - працювали із задоволенням та інтересом. Взаємний контроль і взаємодопомога сприяли досягненню гарного результату.

3. Пара Даша Я. і Саша К. також показали *високий рівень* виконання завдання. Діти разом придумували малюнок і прийшли до спільного рішення. Під час роботи контролювали і підказували один одному. Навіть прикладали малюнки один до одного, щоб перевірити парність зображення. Емоційне ставлення позитивне - працювали з великим задоволенням та інтересом, постійно обмінювалися думками. В кінці роботи Саша К. назвав свій малюнок «Саша і Даша».

4. Пара Марта М. і Евеліна Ш. показали *високий рівень* виконання завдання. Рукавички прикрашені однаковим візерунком (незначна відмінність у кольоровому забарвленні). Діти заздалегідь домовилися і прийшли до спільного рішення щодо малюнка. Марта М. закінчила свою роботу раніше, але продовжувала контролювати і підказувати черговість малюнка своїй сусідці. Евеліна Ш. виконала свою роботу більш ретельно. В кінці малювання діти активно обговорили наскільки схожі їхні рукавички. Емоційне ставлення позитивне- працювали із захопленням та інтересом.

5. Пара Саша Ш. і Діма А. показали *середній рівень* виконання завдання. Продуктивність виявилась середньою. Подібність візерунків часткова (квіточки, кружечки, трикутники, смуги). Малюнок виявився складний, придумував його Саша Ш. і переконував Діму А. прийти до спільного рішення. Під час роботи Саша Ш. контролював Діму А., підказував йому (він трохи заплутався в малюнку і закінчувати роботу не став). Емоційне ставлення, на відміну від попереднього етапу, було позитивне, хлопці виконували завдання із задоволенням і захопленням.

Отже, за результатами контрольної діагностики низький рівень комунікативних умінь в обох групах не зазначено (на попередньому етапі на

низькому рівні перебувало 15% ЕГ і 12% КГ дітей); середній рівень виявлено у 32% дітей ЕГ і 54% КГ. Високий рівень продемонстрували у 68% дітей ЕГ та 46% КГ.

Проаналізувавши дані діагностики, ми прийшли до висновку, що у дітей в ЕГ став переважати високий рівень комунікативних умінь, а у КГ - середній. Більшість дітей виявляють вміння і бажання домовлятися один з одним, активно включаються в спільну діяльність.

За загальними результатами контрольних діагностик можна відзначити наявність позитивних навичок міжособистісної взаємодії, які найбільш яскраво виявлялися в кінці експерименту. Деякі діти стали користуватися популярністю у однолітків. Вони стали більш активні, допитливі, самокритичні до дій інших дітей, проявляючи при цьому доброзичливість і чуйність.

Проаналізувавши *результати спостереження*, нами було відмічено позитивні зрушення у комунікативній діяльності дітей. Якщо на попередньому етапі експерименту, частина дошкільників не могли знайти спільну мову, часто сперечалися, навіть ображали один одного, то на даному етапі таких дітей виявилось мало.

При визначенні самостійності вибору засобів спілкування, дошкільники експериментальної групи контролювали свої висловлювання як при взаємодії з дорослими, так і дітьми. У КГ спостерігались незначні прояви порушення культурних норм спілкування, особливо при розподіленню ролей під час гри, або вибору іграшок, але більшість дітей намагалися використовувати етикетні формули не тільки по відношенню до вихователя, а і однолітків.

Тому при визначенні умінь поводити себе в процесі спілкування з іншими, було встановлено, що 50% ЕГ і 42,3% КГ володіють цими уміннями. Дошкільники засвоїли формули мовленнєвого етикету і використовують їх у процесі спілкування як з дорослими, так і однолітками. Діти комунікативні, проявляють ініціативу в процесі спілкування, ввічливо звертаються, тактовно виявляють своє невдоволення, щоб не образити іншого. У спільній діяльності

завжди виважені, прагнуть допомогти партнерові, самі дякують за допомогу чи підказку.

Низький рівень комунікативних умінь під час спілкування з іншими виявили 7,1 % дітей ЕГ і 11,5% КГ. Спостерігалось не володіння дітьми комунікативними навичками, не знання формул мовленнєвого етикету, небажання підтримувати будь-яку форму спілкування.

На середньому рівні залишилося 42,9 % ЕГ і 46,2% КГ дошкільників. Порівнюючи з попереднім етапом зміни не значні, але спостерігається позитивна динаміка (особливо у експериментальній групі) у двох інших рівнях.

На прикінцевому етапі експериментального дослідження було проведено підсумкові зрізи з метою з'ясування ефективності розробленої системи роботи щодо формування культури спілкування дошкільників засобами комунікативної гри.

Порівняльні дані рівнів сформованості культури спілкування дітей дошкільного віку засобами комунікативної гри подано в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Порівняльні дані рівнів сформованості культури спілкування дітей дошкільного віку засобами комунікативної гри на констатувальному і прикінцевому етапах (%)

Етапи експерименту	Групи	Рівні		
		Достатній	Середній	Низький
Констатувальний	ЕГ	35,7 %	50%	14,3 %
	КГ	42,4 %	46,1 %	11,5 %
Контрольний	ЕГ	53,6 %	39,3 %	7,1%
	КГ	46,1 %	46,8 %	7,1 %
Динаміка	ЕГ	+17,9%	- 10,7%	-7,2%
	КГ	+3,7%	- 0,7%	- 4,4 %

Як засвідчує таблиця, в дітей ЕГ відбулися позитивні зміни. Так, достатнього рівня досягли 53,6% дітей з динамікою +17,9 %. На середньому рівні стало 39,3 % дітей, зменшилось дітей на 10,7 %. Це говорить про те, що частина дошкільників піднялися на вищий рівень сформованості комунікативних умінь. Кількість дітей з низьким рівнем зменшилась на 7,2 відсотки (з 14,3% до 7,1 %) .

Щодо дітей КГ, то спостерігаються незначні зміни в межах усіх рівнів. Зокрема, на достатньому рівні стало 46,1 % (на констатувальному етапі було 42,4 %). Середній рівень засвідчили 46,8 % дітей (на констатувальному етапі було 46,1 %) і на низькому рівні було зафіксовано 7,1 % дітей (на констатувальному етапі було 11,5%). Низький рівень виявився однакою в обох групах, але динаміка у ЕГ вища і це дає нам право говорити, що виховні впливи виявились ефективними. Підтвердженням цього є і збільшення кількості дітей, які засвоїли комунікативні уміння на достатньому рівні. І у експериментальній групі таких дітей більше, ніж у контрольній, де велася планова робота з дітьми згідно календарного плану.

Отже, дані таблиці фіксують якісні зміни у кількісному вираженні рівнів сформованості культури спілкування дітей старшого дошкільного віку. Це дає підстави говорити про ефективність системи виховання, застосованої на етапі формування.

Відповіді педагогів на запитання анкети суттєво не відрізнялися, оскільки на початковому етапі всі відмітили важливість даної проблеми для мовленнєвого розвитку дитини. Дещо змінилося ставлення вихователів до дітей, які не дотримуються культурних форм спілкування. Якщо на констатувальному етапі 24% педагогів написали, що ставлять у приклад інших, то на даному етапі таких відповідей уже не було. Оскільки ми намагалися пояснити, що не варто ставити у приклад іншу дитину, а потрібно порівнювати малюка із самим собою: сьогоднішнім, завтрашнім і виокремлювати ті кращі якості, які у нього з'являються під дією виховних впливів.

Виокремлюючи методи виховання культури спілкування, педагоги активно стали називати комунікативну гру і пропонувати різні її види. Також всі розуміють термін «комунікативна гра», називають її особливості і можуть перерахувати види таких ігор. Педагоги ознайомилися з терміном «педагогічний супровід», можуть пояснити його роль при організації комунікативної гри.

Отже, педагоги стали активно використовувати комунікативні ігри з метою розвитку культури спілкування старших дошкільників.

Аналізуючи відповіді батьків, ми зафіксували позитивні зрушення щодо їхньої участі у вихованні культури спілкування їхніх малят. Батьки стали приділяти більше уваги мовленнєвим висловлюванням своїх дітей. У більшості представників сімей (74%) зафіксовано намагання контролювати своє мовлення у присутності дітей, більшість батьків стверджують що почали залучати дітей до розігрування комунікативних ситуацій чи комунікативних ігор.

Якщо на попередньому етапі 22% батьків зазначили, що діти майже не вживають формул мовленнєвого етикету в процесі спілкування, то після формувального етапу експерименту, таких батьків не виявилось. Всі стверджують, що діти знають етикетні слова і намагаються ними користуватися у розмові з іншими. Більшість батьків (62%) зазначили, що їхні діти уміють слухати співбесідника, не перебиваючи його (на попередньому етапі такою інформацією поділились 12%). Не зазначили батьки і про те, що їхня дитина в процесі вирішення конфліктних ситуацій застосовує силу (на попередньому етапі було 14%). Також із відповідей батьків ми бачимо, що немає виділено дітей, у яких повністю відсутні навички спілкування. Батьки вважають, що їхні діти цими навичками оволоділи. На початковому етапі було виділено 15% таких дітей. Усі батьки певним чином реагують на порушення правил культури спілкування їхньої дитини. Роблять зауваження, пояснюють, як потрібно себе поводити під час спілкування з дорослими, дітьми, які слова говорити в різних комунікативних ситуаціях.

Таким чином, обізнаність батьків з даної проблеми зросла, їхня участь у вихованні культури спілкування дитини стала активнішою.

Отже, результати дослідження підтвердили ефективність запропонованої експериментальної методики формування культури спілкування старших дошкільників засобами комунікативної гри, про що свідчить збільшення відсотку дошкільників з достатнім рівнем сформованості культури спілкування і зменшення з низьким.

Виховання культури спілкування дорослих забезпечувало дошкільникам позитивний мовленнєвий приклад. Система виховної роботи, спрямованої на педагогічну просвіту батьків, дозволила розширити уявлення батьків про значення комунікативної гри щодо виховання культури спілкування їхніх дітей, сприяла підвищенню мовленнєвої культури самих батьків. Результати проведеного анкетування педагогів засвідчують оволодіння ними методикою виховання культури спілкування у старших дошкільників засобами комунікативної гри.

Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що висунуту гіпотезу у дослідженні доведено, основні висновки підтверджені, а це дає підстави зробити висновок про результативність здобутих теоретико-експериментальних даних.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ ІІІ

Результати констатувального етапу дослідження дали підстави для виділення та обґрунтування педагогічних умов *виховання культури спілкування старших дошкільників засобами комунікативної гри*, а саме:: забезпечення методичного супроводу виховання культури спілкування дітей в процесі комунікативної гри; створення розвивального потенціалу ігрового середовища у закладі дошкільної освіти; активне включення старших дошкільників в комунікативно-ігрову діяльність та усвідомлення ними міжособистісних стосунків з однолітками та дорослими.

Розроблено систему роботи, яка включає методи виховання культури спілкування засобами комунікативної гри. У роботі з дошкільниками використано серію комунікативних ігор, робота з педагогами передбачала *виступ на педагогічній раді*, з батьками проведено заняття з елементами тренінгу та підготовлено пам'ятки.

Результати контрольного експерименту засвідчили ефективність і продуктивність комплексної системи педагогічних умов щодо *виховання культури спілкування старших дошкільників засобами комунікативної гри*.

Достатнього рівня сформованості культури спілкування досягли 53,6% дітей ЕГ, (на констатувальному етапі їх було 35,7 %). На середньому рівні стало 39,3 % дітей (до початку навчання було 50 %). Кількість дітей з низьким рівнем зменшилася з 14,3 % до 7,1 % . Щодо дітей КГ, то до достатнього рівня піднялося 46,1 % (на констатувальному етапі було 42,4%). Середній рівень сформованості мовленнєвої культури засвідчили 46,8% дітей (на констатувальному етапі було 46,1%) і на низькому рівні було зафіксовано 7,1% дітей (на констатувальному етапі було 11,5%).

Зросла обізнаність педагогів та батьків щодо виховання культури спілкування дітей засобами комунікативної гри.

Таким чином, результати проведеного дослідження підтверджують висунуту нами гіпотезу про те, що виділені нами педагогічні умови виявились ефективними.

ВИСНОВКИ

Внаслідок проведення дослідження, ми прийшли до таких висновків за висунутими у дослідженні завданнями.

За першим завданням:

Уточнено зміст та структуру провідних категорій: «спілкування», «культура спілкування», «комунікативні вміння», «комунікативна гра».

Спілкування - це процес взаємодії і взаємозв'язку суспільних суб'єктів в якому здійснюється обмін інформацією, досвідом, здібностями, навичками і вміннями, кінцевим результатом діяльності. Культура спілкування - важлива складова частина загальної культури особистості, формування якої виступає як нагальна потреба наших днів, коли відбувається переосмислення старих форм життя, переоцінка цінностей та ідеалів, звичних переконань і уявлень, пошук нових життєвих установок і орієнтирів.

Під культурою спілкування розуміються морально усвідомлені відносини між педагогом і дітьми, спрямовані на зближення їх сутнісних якостей, змістом яких є культура мови, культура зовнішнього вигляду, культура поведінки і психологія взаємин. Комунікативні вміння розглядаються як способи вирішення комунікативних завдань: слухання, активізації партнера, уміння правильно пояснити і сприйняти інформацію від співбесідника. Комунікативні вміння є складовими комунікативної компетенції. Комунікативна гра - це спільна діяльність дітей, спосіб самовираження, взаємного співробітництва, де партнери знаходяться в позиції «на рівних», намагаються враховувати особливості та інтереси один одного.

За другим завданням:

Одним із ефективних засобів виховання культури спілкування старших дошкільників є комунікативна гра, у процесі якої здійснюється як комунікативна, так і мовленнєва взаємодія дітей.

Комунікативні ігри впливають на розвиток навичок спілкування у старших дошкільників. Дитина починає розуміти і орієнтуватися в причинах

тих чи інших вчинків людей. Пізнаючи систему людських відносин, вона починає усвідомлювати своє місце в ній. Гра стимулює і розвиток пізнавальної сфери дитини.

Розробкою комунікативних ігор займалися такі автори як, О.Хухлаєв, Є.Карпова, Н.Кряжева, Н.Клюєва, Т.Піроженко та ін. За допомогою ігор, засвоюючи ефективні способи спілкування, дитина вчиться взаємодіяти з навколишнім світом і суспільством.

Тому слід якомога активніше впроваджувати в педагогічну діяльність нові перспективні методи і прийоми щодо організації комунікативних ігор, розробляти нові ігри, які сприятимуть підвищенню культури спілкування старших дошкільників

За третім завданням:

На основі узагальнення наукових джерел визначено критерії та показники рівнів сформованості культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку: когнітивний (розуміння значення слів та усвідомлення норм і правил культурної поведінки); діяльнісно-мовленнєвий (уміння використовувати мовленнєвий етикет, дотримуватись культури спілкування); комунікативний (практичні уміння спілкуватися з дорослими та однолітками).

Узагальнивши результати виконаних завдань та здійснених сеансів спостереження, враховуючи попередньо виділені критерії та показники, нами було виокремлено рівні сформованості культури спілкування у дітей дошкільного віку: *достатній, середній, низький*.

На достатньому рівні перебуває 35,7% дітей ЕГ та 42,4 КГ; середньому – 50% ЕГ, 46,1 % КГ; низькому – 14,3 % ЕГ, 11,5% КГ. Отже, переважна більшість дітей перебуває на середньому рівні. Виявлення низького рівня актуалізує виховну роботу з цією категорією дітей з метою виховання у них культурних навичок спілкування. Було встановлено, що ставлення дітей один до одного є одним із вагомих чинників дружніх чи деструктивних стосунків малюків в процесі комунікативної діяльності.

За четвертим завданням:

З'ясовано, що на розвиток культури спілкування дошкільників мають значний вплив педагоги закладу дошкільної освіти та батьки. Вихователі та батьки виступають основним джерелом комунікативних еталонів, емоційно-забарвленої лексики, ввічливих слів, формул мовленнєвого етикету.

Встановлено, що педагоги вважають дану проблему актуальною і необхідною. Однак, не на всю потужність використовують ігрову діяльність з метою виховання культури спілкування у дошкільників. Не виокремлюють комунікативну гру як досить ефективний засіб формування даної якості.

Батьки також не байдужі до даного аспекту виховної роботи, але не всі з них приділяють належну увагу розвитку комунікативних умінь своєї дитини. Не завжди стежать за мовленням дитини в процесі спілкування. Не стимулюють до вживання етикетних слів під час міжособистісної взаємодії з однолітками та дорослими.

Отже, актуалізується необхідність оптимізації педагогічних умов, форм і методів, сприятливих для культури спілкування старших дошкільників.

За п'ятим завданням:

Розроблено та апробовано експериментальну систему виховання культури спілкування дітей старшого дошкільного віку засобами комунікативної гри.

Педагогічними умовами є: забезпечення методичного супроводу виховання культури спілкування дітей в процесі комунікативної гри; створення розвивального потенціалу ігрового середовища у закладі дошкільної освіти; активне включення старших дошкільників в комунікативно-ігрову діяльність та усвідомлення ними міжособистісних стосунків з однолітками та дорослими.

Система роботи з дошкільниками включала серію комунікативних ігор, спрямованих на формування комунікативних умінь, розвиток навичок мовленнєвого спілкування, закріплення правил етикету, вправлення дітей у вживанні приємних, ввічливих слів. Робота з педагогами передбачала виступ

на педагогічній раді, з батьками проведено заняття з елементами тренінгу та підготовлено для них пам'ятки.

Результати контрольного експерименту засвідчили ефективність і продуктивність комплексної системи педагогічних умов щодо виховання культури спілкування старших дошкільників засобами комунікативної гри.

Достатнього рівня сформованості культури спілкування досягли 53,6% дітей ЕГ, (на констатувальному етапі їх було 35,7 %). На середньому рівні стало 39,3 % дітей (до початку навчання було 50 %). Кількість дітей з низьким рівнем зменшилася з 14,3 % до 7,1 % . Щодо дітей КГ, то до достатнього рівня піднялося 46,1 % (на констатувальному етапі було 42,4%). Середній рівень сформованості мовленнєвої культури засвідчили 46,8% дітей (на констатувальному етапі було 46,1%) і на низькому рівні було зафіксовано 7,1% дітей (на констатувальному етапі було 11,5%).

Результати проведеного анкетування педагогів засвідчують оволодіння ними методикою виховання культури спілкування у старших дошкільників засобами комунікативної гри.

Система виховної роботи, спрямованої на педагогічну просвіту батьків, дозволила розширити уявлення батьків про значення комунікативної гри щодо виховання культури спілкування їхніх дітей, сприяла підвищенню їх власної мовленнєвої культури.

Таким чином, результати проведеного дослідження підтверджують висунуту нами гіпотезу про те, що виділені нами педагогічні умови виявились ефективними.

Викладені у дослідженні результати не розглядаються як вичерпні, такі, що повністю вирішують проблему формування культури спілкування дітей старшого дошкільного віку засобами комунікативної гри. Перспективними залишаються такі аспекти проблеми, як формування культури поведінки хлопчиків та дівчаток, культура мовленнєвого спілкування в одностатевому та різностатевому угрупованні, формування мовленнєвого етикету старших дошкільників тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев В.И. Педагогика. Учебный курс для творческого саморазвития ; ред. В.И. Андреев. 2-е изд. Казань: Центр инновационных технологий. 2000. 600с.
2. Бабунова Т.М. Дошкольная педагогика. Учебное пособие. М.: ТЦ Сфера, 2007.08с
3. Базовий компонент дошкільної освіти. Нова редакція / Богущ А.М., Беленька Г.В., Богініч О.Л. та ін. К.: Видавництво, 2012. 26с.
4. Бодалев А.А. Психология общения: избранные психологические труды. М. Воронеж, 1996. 256 с.
5. Бодалев А.А., Ковалев Г.А. Теоретические и прикладные проблемы психологии общения в трудах В.Н. Мясищева. *Психологические исследования общения*. М.: Наука, 1985. С.25-38.
6. [Бойко А.](#) Науково-методичний супровід професійно-педагогічної підготовки вчителя. *Педагогічні науки*. 2009. Вип. 2. С. 55-63.
7. Борисов, Е. А. Влияние ролевой, коммуникативной игры на обучение английскому языку. ИЯШ. 2002. № 3. С. 29–31.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
9. Виготський Л.С. Педагогічна психологія. М.: Педагогіка, 1991. С .40.
10. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6 т. ;гл.ред. А. В. Запорожец. М.: Педагогика. Т.2.1982. 504 с.
11. Дурандина, Л. И. Воспитание культуры общения у детей старшего дошкольного возраста. Л., 1971. 23 с.
12. Запорожец А. В. Избранные психологические труды: в 2 т. *Психология развития ребенка* ; под ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко. М.: Педагогика. Т.1: *Психологическое развитие ребенка*. 1986. 318 с.

13. Запорожец, А. В., Эльконин Д. Б. Психология детей дошкольного возраста: *Развитие познавательных процессов*. М. : Просвещение, 1964. 351 с.
14. Каган М.С. Мир общения : *Проблема межсубъектных отношений*. М. Политиздат, 1988. 319 с.
15. Калинина, Р. Р. Прикоснись к душе ребенка. СПб.: Речь, 2011. 160 с.
16. Карасьова К. В. Розвиток комунікативних функцій дошкільників у процесі творчих ігор : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка АПН України, 2008. 188 с.
17. Кліш П., Хом'як А. Комунікативні вміння і навички як важлива складова професіоналізму педагога. *Педагогічний пошук*. №3, (95) 2017 . С-15-17.
18. Ключева, Н.В.. Касаткина Ю.В. Учим детей общению. Характер, коммуникабельность. Популярное пособие для родителей и педагогов.Ярсл.: Академия развития, 1996. 240 с.
19. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. М.: Политиздат, 1984. 335 с.
20. Короткова Е. П. Обучение детей дошкольного возраста рассказыванию. М. : Просвещение, 1982. 127 с.
21. Крежевских О.В., Рычкова М.А. Воспитания культуры общения у детей старшего дошкольного возраста в процессе применения ИКТ: *Режим доступа:* <https://cyberleninka.ru/article/n/vospitaniya-kultury-obscheniya-u-detey-starshego-doshkolnogo-vozrasta-v-protsesse-primeneniya-ikt>
22. Курочкина, Н. А. Знакомство с натюрмортом. М. : Детство-Пресс, 2006.112 с.
23. Ладивір С. О. Педпроцес потребує радикальних змін. Київ : *Дошкільне виховання*. 2006. № 11. С. 7-9.
24. Леонтьев А.А. Психология общения. М.: Смысл; Изд. Центр «Академия», 2005. 368 с.

25. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность: учебное пособие для вузов. –М.: Смысл. Академия, 2004. 352 с.
26. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождения речевого высказывания. 2-е изд. М.: Едиториал УРСС, 2003. 312 с.
27. Леонтьев А. А. Психология общения. 2 е изд., испр. и доп. М.: Смысл, 1997. 365 с.
28. Лидак, Л. В. Формирование культуры общения у детей старшего дошкольного возраста в процессе игры : автореф. дис. канд. пед. наук ; ЛГПИ. Ленинград, 1982. 22 с.
29. Лисина М. И. Общение со взрослыми и психологическая подготовка к школе– Кишинев : ШТИИНЦА, 1987. 196 с.
30. Лисина, М. И. Общение, личность и психика ребенка ; под ред. А.Г. Рузской; вступительная статья А. Г. Рузской. 2-е изд. М. : Московский психолого-социальный институт, Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. 384 с.
31. Лисина, М. И. Формирование личности ребенка в общении. 2-е изд., перераб. и доп. СПб. : Питер, 2009. –276с.
32. Ломов Б.Ф. Вопросы общей педагогической и инженерной психологии. М.: Педагогика, 1991. 295 с.
33. Ломов Б.Ф. Категория общения и деятельности в психологии. *Вопросы философии*. 1979. № 8. С.34-47.
34. Ломов Б.Ф. Системность в психологии. 2-е изд. М. : Московский психолого-социальный институт, 2011. 424 с.
35. Ломов, Б. Ф. Общение как проблема общей психологии. *Методологические проблемы социальной психологии*. М.: Наука, 1975. 444 с
36. Могильова Н. Основні напрямки дослідження комунікативного розвитку дітей у вітчизняній психології. [Психолінгвістика](#). 2012. -Вип. 10. С. 85-92.
37. Мудрик А.В. Общение в процессе воспитания. Учебное пособие. М.: Педагогическое общество России, 2001. 320 с.

38. Петерина, С.В. Воспитание культуры поведения детей дошкольного возраста. М.: Просвещение, 1986. 96с.
39. Петрова И.Ф. Культура общения личности (социально-философские аспекты) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. фил. наук: Уфа, 2003. 19 с.
40. Пироженко Т. А. Коммуникативно-речевое развитие ребенка. К.: Норе-принт, 2002. 309 с.
41. Пироженко Т. А. Развитие коммуникативно-речевых способностей детей старшего дошкольного возраста: дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07. К., 1995. 213 с.
42. Писарчук О.Т. Особливості формування освітньо-розвивального середовища дошкільних освітніх закладів. Проблеми дошкільної освіти. Наукові записки. Серія: Педагогіка. – 20012. – № 2. С.46-53.
43. Покопцева А. Ю. Активизация речевого общения детей старшего дошкольного возраста. *Педагогика*. «Молодой учёный» . №34 (272) . Август 2019 .С.66-67.
44. Полякевич Ю.В., Формирование коммуникативных навыков у детей 3-7 лет: модели комплексных занятий. Волгоград: Учитель, 2016. 159 с.
45. *Психологічний словник / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова ; ред. Н. А. Побірченко. К. : Науковий світ, 2007. 274 с.*
46. Развитие речи детей дошкольного возраста: пособие для воспитателей детского сада / под ред. Ф. А. Сохина. М.: Просвещение, 1979. 223 с.
47. Развитие речи дошкольников: сб. научн. трудов. / под. ред. О. С. Ушаковой; НИИ дошкольного воспитания. М.: Изд. АПН СССР, 1990. 137 с.
48. Сладкова И.А., Селезнева Н.Т. Психолого-педагогическое сопровождение развития образа «Я-профессионал» будущих педагогов-психологов в вузе *Интернет-журнал «Мир науки»*, 2018 №4, <https://mir-nauki.com/PDF/73PSMN418.pdf> (доступ свободный).

49. Смирнова, Е.О. Особенности общения с дошкольниками. М.: Академия, 2000. 153с.
50. Смирнова, Е.О. Холмогорова В.М. Межличностные отношения дошкольников: *Диагностика, проблемы, коррекция*, М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 158 с.
51. Сорочан Т. Співтворчість – одна з ознак технології науковометодичного супроводу. *Активізація творчого потенціалу учнівської молоді в контексті глобалізації освіти: матеріали науково-практичної конференції* (Луганськ, 30–31 жовтня 2012 р.). Луганськ: 2012. С. 34–40.
52. Тихеева, Е. И. Развитие речи детей (раннего и дошкольного возраста) : пособие для воспитателя детского сада. изд. 5-е. М. : Просвещение, 1981. 159 с.
53. Федоренко О. І. Види комунікативних вмінь та їх роль у професійній діяльності працівників правоохоронних органів. *Наукові записки. Серія: Педагогіка*. 2012. № 2. С.44-51.
54. Федосеева Т. А. Коммуникативная игра: *Теория и практика обучения*. Новокузнецк, 2002. 91 с.
55. Федосеева Т.А. Коммуникативная игра как предмет научного исследования. *Образование и наука: современные тренды* : коллективная монография / гл. ред. О.Н. Широков. Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2017. С. 135-157
56. Філософський енциклопедичний словник НАНУ; Ін-тут філософ.ім.Г.С.Сковороди; Ред.кол.: В.І.Шинкарук, Є.К.Бистрицький, М.О.Булатов та ін. Абрис Київ. 2002. 742 с.
57. Формановская, Н. И. Речевой этикет и культура общения. М. : Высш. Школа, 1989. 156 с.
58. Франковская О.И. Формирование культуры общения старшеклассников: автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Алматы, 1996. 23 с.
59. Шаграева, О.А. Детская психология: теоретический и практический курс. М.: Владос, 2001. 368с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Протокол спостережень

Ім'я дитини _____

Вік дитини _____

Діяльність, в процесі якої дитина вступає в мовленнєву взаємодію

Вид ігрової діяльності _____

Таблиця 1.

Критерії	постійно	частково	Не простежується	Коментарі
Діяльнісно-мовленнєвий: <ul style="list-style-type: none"> • Проявляє потребу у спілкуванні • Легко вступає в стосунки • Проявляє інтерес до партнера • Інформує партнера по грі 				
Діяльнісно-мовленнєвий: <ul style="list-style-type: none"> • Швидко включається в мовленнєву взаємодію • Вступає в мовленнєву взаємодію з допомогою педагогічної підтримки 				
дорослого <ul style="list-style-type: none"> • Уникає будь яких 				

<p>комунікативних ситуацій</p> <p>Когнітивний: <i>Розуміє емоційне забарвлені слова</i></p> <ul style="list-style-type: none">• приємні• неприємні• образливі <p>Комунікативний:</p> <ul style="list-style-type: none">• точно і доречно вживає слова та вирази• використовує засоби інтонаційної виразності• дотримується соціально прийнятних форм висловлювання				
--	--	--	--	--

Анкета для вихователів

Вивчення застосування педагогами комунікативної гри як засобу виховання культури спілкування у старших дошкільних

Шановні колеги!

Просимо вас відповісти на запитання запропонованої анкети. Ваші об'єктивні відповіді допоможуть нам у дослідженні умов виховання культури спілкування у дітей дошкільного віку засобами комунікативної гри.

Дякуємо за допомогу!

Анкета

I.

1.1. Освіта.

1.2. Фах.

1.3. Стаж роботи в ЗДО.

1.4. В якій віковій групі ДНЗ Ви зараз працюєте?

II. Розуміння педагогом важливості виховання культури спілкування у дітей.

2.1. Чи важливе значення культура спілкування посідає у житті дошкільника?

а) Так.

б) Частково.

в) Ні. Поясніть чому.

2.2. Чи звертаєте увагу на культуру спілкування дошкільників? Яка ваша реакція, коли виявляєте порушення норм і правил культури спілкування?

III. Використання методів роботи з дітьми.

2.1. Які методи використовуєте у роботі з дітьми щодо виховання культури спілкування?

2.2. Яким надаєте перевагу, чому?

2.3. Які з них вважаєте ефективними?

III. Використання комунікативної гри з метою виховання культури спілкування дошкільників.

3.1.Що ви розумієте під поняттям «комунікативна гра»?

3.2. Чи організовуєте комунікативні ігри з дошкільниками? Які саме?

3.3. Чи забезпечуєте методичний супровід під час комунікативних ігор? Коли саме?

Анкета для батьків

Шановні батьки!

Ми досліджуємо стан виховання культури спілкування ваших дітей. Просимо Вас щиро відповісти на запитання нашої анкети. Це допоможе у виборі більш ефективних засобів і способів у вихованні культури спілкування вашої дитини.

Чи вважаєте Ви дану проблему актуальною?

Чи застосовує Ваша дитина слова ввічливості (вітання, прощання, подяки і т.д.) в спілкуванні з рідними, знайомими, друзями?

2. Чи говорить Ваша дитина ласкаві, ніжні слова, коли Ви втомилися?

Назвіть їх

3. Чи вміє Ваша дитина слухати, не перебиваючи співрозмовника?

4. Вирішуючи конфліктні ситуації, Ваша дитина:

- вступає в переговори, мотивуючи свою поведінку,
- застосовує силу,
- уникає прямих конфліктних ситуацій,
- скаржиться вам.

5. Чи володіє Ваш дитина способами ввічливого поводження зі знайомими та близькими? Які мовленнєві звернення вона при цьому використовує?

6. Як ви реагуєте, коли ваша дитина порушує правила культурного спілкування?

7.. Скажіть, будь ласка, які, на Вашу думку, способи виховання культури спілкування є найбільш ефективні?

Дякуємо за відповіді.

**Виступ на педагогічній раді:
«Виховання культури спілкування у старших дошкільників»**

Мовна поведінка людини - це складне явище, воно пов'язане з особливостями виховання, з середовищем, в якій людина спілкується.

Під культурою мовлення розуміється дотримання норм літературної мови, вміння передавати свої думки, почуття, уявлення відповідно до призначення і метою висловлювання змістовно, граматично правильно, точно і виразно. *Виховання культури спілкування включає в себе наступні компоненти:*

1. добре ставлення до людей (формування у дітей позиції відкритості, дружелюбності, довіри - неодмінна умова виховання культури спілкування);
2. ввічливість і знання правил пристойності (знання пристойності - обов'язковий компонент ввічливості, пристойності регламентують поведінку людей в найбільш типових ситуаціях спілкування);
3. тактовність (сутність полягає в умінні зрозуміти почуття і настрої оточуючих людей);
4. техніка спілкування (вміння за зовнішніми ознаками - поза, вираз обличчя, очей, хода, рухи - визначати в загальних рисах стан людини - радість, печаль, задума, напруженість думки - і відповідно до цього будувати свою поведінку);
5. культура мовного спілкування (включає дикцію, інтонацію, силу і висоту звуку, темп мови, мистецтво зав'язувати, підтримувати і направляти бесіду);
6. почуття гумору (справжнє почуття гумору в спілкуванні - ознака глибокої культури і гарного виховання);
7. культура зовнішності;
8. пози, жести, міміка;
9. побутова культура.

Таким чином, цілеспрямована і організована робота над даними компонентами дозволяє педагогу досягти і сформувати належний рівень культури спілкування у дітей старшого віку.

Мовленнєве спілкування передбачає не тільки вміння правильно, виразно і точно вимовлятися, а й уміння слухати партнера і витягувати ту інформацію, яку вклав у свою промову говорить.

Правила ведення діалогу

Правила для мовця:

1. Доброзичливе ставлення до співрозмовника; слід уникати негативних оцінок особистості співрозмовника, висловлювати впевненість, доброзичливість до адресата.

2. Слід проявляти доречно в даній ситуації спілкування ввічливість, з урахуванням суспільного становища адресата, його статі, 3. не рекомендується ставити в центрі уваги власне «я», пропонується бути в скромних самооцінці, не нав'язувати співрозмовникові власну думку.

4. Пропонується поставити в центр уваги слухача, враховуючи його соціальні ролі.

5. Слід вміти вибрати тему для розмови, доречно в даній ситуації.

6. Хто говорить повинен слідувати логіці розгортання тексту, стежити за тим, щоб висновок не суперечив передумові, щоб слідство випливало з причин.

7. Хто говорить повинен пам'ятати, що норма смислового сприйняття і концентрації уваги у слухача обмежена, а саме, необхідно стежити за тим, щоб слухач не втомився.

8. Хто говорить повинен пам'ятати, що в усному контактному безпосередньому спілкуванні слухач не тільки чує, а й бачить його, а значить приймає від нього безліч невербальної комунікації: необхідно дотримуватися дистанції між собою і партнером, бути стриманим в міру в жестах, міміці.

Правила для слухача:

1. Не слід переривати співрозмовника.

2. Слухаючи, необхідно доброзичливо, з повагою і терпляче ставитися до мовця.

3. Не слід вставляти недоречних зауважень, не перекладати слухання у власне говоріння.

4. Вислуховуючи, поставити в центр уваги мовця та його інтереси.

5. Вчасно оцінити мовлення співрозмовника, тобто, необхідно поєднувати в собі роль слухача з роллю мовця, вміло вступаючи в діалог.

6. Якщо слухають більше, ніж два, не слід відповідати на питання, поставлене іншого співрозмовника, тобто, реагувати на мова, спрямовану до тебе.

Мова дитини, звернена до оточуючих, повинна бути граматично правильною: протягом усього дошкільного віку слід вирішувати ще одне лінгвістичне завдання: формування граматичної сторони мовлення (наприклад, робота над синтаксисом). Однією з умов розвитку культури спілкування дітей дошкільного віку є робота над словом: вільне володіння словом, розуміння його значення і точність його вживання є необхідною умовою освоєння дитини граматичного ладу мови, оволодіння звуковий стороною мови, розвитку вміння самостійно будувати зв'язне висловлювання.

Таким чином, виховання культури спілкування є центральним завданням лінгвістичного розвитку дітей дошкільного віку.

Додаток Д

**Заняття з елементами тренінгу з батьками
«ЕФЕКТИВНЕ СПІЛКУВАННЯ БАТЬКІВ З ДІТЬМИ»**

Мета тренінгу: сприяти становленню батьківської компетентності щодо формування мовленнєвого етикету у старших дошкільників шляхом усвідомлення і осмислення механізмів діалогічного спілкування та формування вмінь і навичок конструктивної взаємодії з дітьми у сім'ї.

Завдання:

- Сприяти усвідомленню основних засад психічного розвитку дитини.
- Сприяти критичному осмисленню стійких стереотипних установок у сімейному вихованні.
- Розширити і збагатити знання щодо ролі емоційної сфери у формування мовленнєвого етикету дошкільника та відпрацювати навички емпатійного реагування на дитячу поведінку.
- Розвивати вміння будувати діалогічну взаємодію при вирішенні проблемних сімейних ситуацій.
- Виховувати педагогічну компетентність батьків.

Зміст тренінгу (Ведуча вітає учасників, представляє себе, як тренера сьогоденного тренінгу.) Загальновідомо, що становлення повноцінної особистості дитини залежить насамперед від системи стосунків у сім'ї. “Всі ми родом з дитинства”, “Все – і хороше, і погане – людина одержує в сім'ї”. Ці педагогічні вислови відомі, напевне, всім. Відтак, зрозуміло, що без радикальної перебудови традиційного сімейного виховання, не слід очікувати серйозних успіхів у сфері становлення повноцінної особистості: самостійної, відповідальної, упевненої у собі, ініціативної, творчої, з чіткими моральними настановами. Ми спробуємо з вами сьогодні знайти правильний шлях у етикетному спілкуванні з дітьми

Вправа на знайомство „Вітаю Вас”

Мета: познайомити учасників, сприяти згуртованості групи та створенню комфортної атмосфери для успішної роботи.

Хід проведення

Тренер пропонує підводитися тих людей які вважають, що це стосується їх:

- встаньте ті, у кого чорне волосся;
- встаньте ті, хто має гарну посмішку;
- встаньте ті, хто має доньку;
- встаньте ті, хто має сина;
- встаньте ті, хто вважає себе гарною матір'ю;
- встаньте ті, хто прийшов сьогодні на нашу зустріч з гарним настроєм, і хоче отримати безліч позитивних вражень і корисних порад.

Привітайте один одного оплесками.

«Правила роботи в групі»

Мета: обґрунтувати необхідність вироблення та дотримання в групі певних правил спільної роботи.

Обладнання: дерево, листочки.

Хід проведення:

Пропоную учасникам створити умови, щоб кожен почувався зручно і робота в групі була ефективною. Для ефективного спілкування в умовах тренінгу запропонуйте принципи:

„Тут і тепер” – розмова про те, що відбувається в групі в кожен конкретний момент. Персоніфікація висловлювань – відмова від знеособлених суджень типу „як правило, ми думаємо”, „деякі тут вважають” і т.п., заміна їх адресними „я вважаю”, „я думаю”.

Акцентування мови почуттів – уникання оцінювальних суджень, їх заміна описом власних емоційних станів (не „ти мене образив”, а „япочуваюся ображеним, коли ти...”).

Активність – включеність в інтенсивну міжособистісну взаємодію кожного члена групи, дослідницька позиція учасників. Довірливе спілкування – відвертість, відкрите вираження емоцій і почуттів.

Пунктуальність – дотримання регламенту, орієнтування в часі тренерів та учасників.

Добровільність – можливість відмовитися від виконання завдання, якщо воно занадто складне або з якихось причин не приймається учасником. На основі цих принципів будуються правила роботи у відповідності з особливостями роботи в даній конкретній групі та потребами самих учасників. У правилах віддзеркалені характеристики реальних процесів і явищ, які існують у прототипах моделюючої реальності. (висять на дошці):

- кожен учасник має можливість висловитися, якщо у нього є бажання;
- всі учасники групи поважають цінності і погляди кожного, навіть, якщо не згодні з ними;
- обговорюються ідеї, пропозиції, а не люди, що їх висловили;
- всі учасники роблять зауваження коротко і по суті;
- кожен учасник, навіть захищаючи свою точку зору, відкритий для сприйняття чужих ідей, думок та інтересів інших учасників;
- усі розбіжності, конфлікти, що виникають під час роботи, розв’язуються мирним шляхом з урахуванням інтересів учасників і правил роботи;
- всі учасники прагнуть створити відкриту, ділову, дружню атмосферу.

Метафора „Річка та береги”

Мета: на емоційно-смісловому рівні допомогти учасникам усвідомити роль батьківського впливу на становлення особистості дитини загалом та формування мовленнєвого етикету у дошкільника зокрема.

Хід проведення:

Тренер розповідає метафору. „Мені подобається порівнювати дитину з водою. Це річка весела та стрімка, бурхлива, або ж глибока та повільна. Вона

пливе собі, куди їй заманеться, рухається вільно та невимушено. Але рух кожної річки визначає її русло, ті береги, яких ми називаємо “батьками”. Вони, завжди ніби попереду, визначають основне спрямування її руху. Якщо батьки знають, як виховувати дитину, мають свої стійкі ціннісні настанови, розуміють, що є важливим для дитини, вірно дають їй приклад у діях та висловлюваннях - то це береги міцні, надійні. Тоді і річка почуватиметься захищеною та більш впевненою. Де ви бачили такі береги, які б тиснули на річку чи змушували її плисти в інший бік? Річка пливе вільно у відповідності до своєї природи, але береги дещо скеровують її рух. Річка, яка не має берегів розтікається, поступово перетворюючись на болото. Так і дитина, яка не відчуває підтримки, розумного контролю з боку батьків не має життєвих орієнтирів, чіткого самоусвідомлення своїх справжніх бажань та потреб. Тому часто потрапляє під чужий вплив або тиск оточення. Діти наслідують своїх батьків, вони ніби віддзеркалюють їхню поведінку, манери спілкування, але, головне, – засвоюють саме ті цінності, ті головні життєві принципи, які сповідують батьки. Тому помиляються ті батьки, які впевнені, що дитина буде робити так, „як я говорю”. Насправді, ж вона буде робити так, „як я роблю”. Тому батькам важливо бути послідовними у думках, переконаннях та діях. ”Спілкування з дитиною проходить на різних інтонаціях і завдяки наступної вправи спробуємо зробити висновок, яке краще спілкування для дитини.

Тренувальна вправа, „Як звертатися до дитини”
(«особливості спілкування батьків та дітей»)

Мета: розглянути особливості спілкування батьків та дітей і відпрацювати комунікативні вміння.

Матеріал: картки з фразами.

Хід проведення.

Тренер пропонує попрактикуватися взаємодіяти з дитиною на основі „правильних” і „неправильних” звернень. Учасник отримує 2 картки з різними зверненнями і повинен з різною інтонацією сказати фразу відповідно до ситуації.

Тренувальна вправа „Як звертатися до дитини”

1.А) Говорите з жахом: „Залиш! Не чіпай цей молоток! Це чоловіча справа!

Б) Говорите спокійно та доброзичливо: „О! Я бачу, ти хочеш забити цей цвях. Подивись, молоток треба тримати так, а цвях отак...”

2. А) Дитина хоче допомогти Вам скласти пазли. Ви сердитесь, відкидаєте її руки і кажете: „Залиш! Ти їх зіпсуєш! Якщо ти знищиш пазли, я буду змушена за них заплатити!!! Іди робити уроки!”

Б) Візьміть дитину за руку і скажіть рішучим тоном: „Мені важливо, щоб ти ретельно намилила руки, помила і витерла їх насухо! Потім прийдеш і ми разом складемо пазли. Руки повинні бути чистими, бо ми маємо віддати пазли в ідеальному стані.”

3. А) Говорите зі стурбованістю у голосі: „Почни, нарешті, вчити цей вірш. Ти ж знаєш, що ти слабша учениця і потребуєш більше часу на навчання!”

Б) Скажіть з радістю у голосі: А пам’ятаєш, як у минулому році ти боялася того довгого вірша Тараса Шевченка, але ж вивчила на таку гарну оцінку! Мужності! Вивчиш і зараз!”

4. А) Кричите: „Перестань його бити! Ти поводишся, як бандит! Що з тебе виросте!”

Б) Зловіть дитину за руку і скажіть рішучим тоном: „Мені не подобається, що ти його б’єш! Битися не можна! Скажи брату словами, чого ти хочеш. Я вірю, що ти зможеш захистити себе у гідний спосіб!”

5. А) Говорите жалісливим тоном: „Синочку, чому ти такий лінивий! Ти ж такий здібний. Якби ти не був таким лінивим, то міг би добре вчитися. Я справді не знаю, в кого ти такий вдався!”

Б) Говорите рішуче, але доброзичливим і діловим тоном: „Синочку, ти досить розумний та здібний для того, щоб досягнути це! Я чекаю рішучих змін у школі”.

6. А) Говорите незадоволено та з гнівом до дитини, яка не хоче виступати на публіці: „Перестань боятися! Тут нічого боятися та соромитися! Ти вже велика, а поводишся, як мала дитина! Ну давай! Не бійся!”

Б) Говорите спокійним голосом із розумінням: „Ти боїшся...? Ти напевно трохи засоромилась...? Розповідати вірш на публіці – це дуже складна справа навіть для справжніх акторів... Це називається хвилюванням. Але, напевно, ти скоро переможеш цей страх! Ти переконаєшся...”

Після програвання кожної пари учасники обговорюють, чому до дитини краще звертатися за допомогою одних фраз та чим інші звертання можуть їй нашкодити. Самооцінка дитини завжди залежить від звернень до них дорослих, зокрема батьків. Часто батьки в родині при зверненні до дітей використовують принизливі слова (ярлики): невдаха, неохайний, неухажливий... Відомо, що при постійних таких звертаннях у майбутньому дитина до цього звикає і вважає себе такою, а це невпевненість в собі, зниження самооцінки. І в наступній грі я пропоную щоб ви на деякий час опинилися на місці дитини і пояснили свої відчуття.

Ситуаційна рольова гра „Ярлики”

Мета: ознайомити учасників тренінгу з ярликами, які використовуються в сім’ї щодо дитини, дати можливість відчути емоції, які виникають в учасників під час спілкування, коли їх змушують діяти відповідно до стереотипів.

Матеріал: бейджики з написами, розрізана картина любого розміру.

Хід проведення.

Тренер прикріплює на учасників бейджики зі словами, з якими, зазвичай, дорослі звертаються до дітей. Ці слова можуть мати як негативний, так і позитивний відтінок. Завдання для учасників. Скласти із розрізаних частин цілу картину, при цьому співпрацювати один з одним, звертаючись у

відповідності до тих ярликів, які написані в учасника на смужці. Запитання для обговорення: Як Ви почувалися у своїй ролі? Чи було Вам у ній комфортно або ж навпаки незатишно, неприємно? Чи залежала робота від розподілу ролей? Як ярлики впливають на самооцінку дитини, її спілкування з оточуючими?

До уваги тренера! Перед проведенням вправи важливо попередити учасників не промовляти вголос і не натякати гравцю, якому прикріпили бейджик, проте слово, яке написане на ньому. Завдання учасників полягає не стільки у складенні картини, скільки у відчутті ставлення оточуючих до себе, як до дитини, що має такий ярлик. Дякую Вам, зніміть бейджики. Ось Ви знову гарні і люблячі батьки.

Шановні батьки, пам'ятайте, що особистісний простір у сім'ї це головне для дитини. На закінчення тренер зачитує "Десять заповідей про права дитини"

1. Не чекай, що твоя дитина буде такою, як ти, чи як ти хочеш. Допоможи їй стати не тобою, а собою.

2. Не думай, що дитина – твоя, вона – божа.

3. Не вимагай від дитини плати за все, що ти для неї робиш. Ти дав їй життя, як вона зможе віддячити тобі? Вона дасть життя іншому, той третьому. Це незворотній закон вдячності.

4. Не виміщай на дитині свої образи, щоб у старості не їсти гіркий хліб, адже, що посієш, те й зійде.

5. Не стався до її проблем зверхньо .

6. Не принижуй!

7. Не муч себе, якщо не можеш чогось зробити для своєї дитини, муч – якщо можеш, і не робиш.

8. Пам'ятай, - перефразовуючи одну людину, що сказала про вітчизну, - для дитини зроблено недостатньо, якщо не зроблено все.

9. Вмій любити чужу дитину. Ніколи не роби чужій те, що не хотів би, що б робили твоїй.

10. Люби свою дитину будь-якою – нездідною, невдахою, дорослою. Спілкуючись з нею, радій, тому що дитина – це свято, яке поки з тобою.

Додаток Ж

Пам'ятка для батьків «Ввічливі слова»

При спілкуванні з дитиною вдома не забувайте:

- звертатися до дитини по імені, а також використовуючи ввічливі слова;
- вранці говорити «доброго ранку», а ввечері «на добраніч»;
- висловлювати прохання зі словами «будь ласка»;
- дякувати за допомогу;
- говорити компліменти;
- обережно висловлювати критичні зауваження.

Для закріплення отриманих знань програйте з дітьми кілька ситуацій:

Ви зустріли на вулиці знайомих, і вони пригостили дитину цукеркою. Як поведе себе дитина, що скаже?

- Як зробити комплімент знайомій дівчинці? Якщо дитина не може, зробіть комплімент самі. (Машенька, у тебе сьогодні чудова зачіска і гарна сукня, вона тобі дуже підходить!)

- Як поліпшити настрій мамі, бабусі? (Бабусю, спасибі за обід. Все дуже смачно. Ти чудово готуєш!)

- Якими словами зустріти маму ввечері в дитячому садку? (Доброго дня, мамо! Радий тебе бачити! Яка ти в мене гарна!)

Словник добрих слів і виразів для великих і маленьких:

Доброго ранку.

Добрий день.

Добрий вечір.

Доброго здоров'я.

Добрий день.

Дуже радий Вас бачити.

Радий зустрічі з вами.

Всього найкращого.

Доброї ночі.

Доброго шляху.

До зустрічі.

До побачення.

На добраніч.

Щасливої дороги.

Вибачте будь ласка.

Прошу вибачення.

Я був не правий.

Будьте ласкаві.

Якщо вам не буде важко.

Будь ласка допоможіть мені.